

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — магістр

на тему:

«ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ»

Виконала: студентка 2-го року навчання
Спеціальності 054 Соціологія
Ващук Марія Петрівна
Наукова керівниця: Мальцева К. С.
канд. філос. наук, доктор філософії
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка: Бондар В. С.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар/ка ЕК: _____

«___» _____ 2024 р.

Київ – 2024

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади цінностей та ціннісних орієнтацій	6
1.1. Цінності та ціннісні орієнтації у соціології	6
1.2. Характеристика цінностей, які аналізуються в роботі	12
1.3. Вплив війни на трансформацію ціннісних орієнтацій військових	17
РОЗДІЛ 2. Методологія та дизайн дослідження	18
2.1. Дизайн дослідження та методологія	18
2.2. Операціоналізація основних понять	23
РОЗДІЛ 3. Трансформація цінностей під час участі у бойових діях	24
3.1. Метаморфози суспільних цінностей	24
3.1.1. Сімейні цінності	24
3.1.2. Цінність життя	26
3.1.3. Духовні цінності	27
3.1.4. Цінності безпеки	29
3.1.5. Культурні цінності	30
3.2. Конфлікт цінностей між військовим та цивільним населенням	35
3.2.1. Гуманітарні цінності	35
3.2.2. Трансформація українського суспільства під час повномасштабного вторгнення	36
3.2.3. Конфлікт ціннісних орієнтацій військових та цивільних	39
3.2.4. Матеріальні цінності	45
3.3. Пертурбація професійних та колективних цінностей	47
3.3.1. Професійні цінності	47
3.3.2. Колективні цінності	51
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	63
Додаток А. Гайд для проведення напівструктурованого глибинного інтерв'ю трансформацій ціннісних орієнтацій учасників бойових дій	63
Додаток Б. Соціально-демографічна анкета	66
Додаток В. Транскрибування напівструктурованого глибинного інтерв'ю (Респондент 4)	67
Додаток Г. Транскрибування напівструктурованого глибинного інтерв'ю (Респондент 6)	75

ВСТУП

Актуальність теми. Після нападу росії на нашу державу вагомою частиною населення України стали військовослужбовці та учасники бойових дій. Тому для суспільства надзвичайно актуальною потребою стає розуміння трансформації ціннісних орієнтацій військових відносно цивільного населення. Інформування суспільства про це сприятиме більш якісному знанню про ціннісні пріоритети армійців. Відповідно формуватиметься колективна думка стосовно збереження внутрішньої єдності країни, а своє нерозуміння, злість та ненависть спрямовуватимуться на боротьбу із зовнішнім ворогом.

Війна відноситься до того періоду, коли попередні істинні уявлення про мораль, норми та цінності більше не відповідають дійсності. Повномасштабне вторгнення стало вагомим потрясінням та сприяло різкому створенню кардинально нової реальності для усього українського суспільства. Страх та паніка наче паралізувала звичне життя, яке чітко, жорстко та несподівано поділилося на «до» та «після». Все це, безперечно, вплинуло на пертурбацію ціннісних орієнтацій під час війни. Відповідно, у цьому контексті актуально та важливо розглянути ціннісні трансформаційні процеси військових, які після повномасштабного вторгнення зуміли піч-о-пліч із цивільним населенням призупинити наступ ворога.

Наша країна вже більше 10 років веде війну за незалежність із росією, кількість військовослужбовців невпинно збільшується. Практично кожен громадянин України, який на даний момент не служить у війську має в своєму оточенні знайомих, друзів та рідних, які захищають країну. Тому доля військовослужбовців, їхній моральний стан та комфорт під час перебування у зоні бойових дій, а потім у тилу стосуються кожного українця.

Розуміння того, як трансформуються цінності військових під час війни та участі у бойових діях стає важливим для таких речей як: збереження внутрішнього миру та єдності країни, що бере участь у війні; формування позитивного клімату між військовими та цивільними; надання допомоги та

підтримки для задоволення моральних та фізичних потреб військових; покращення ефективної мотивації продовжувати боротьбу за збереження незалежності держави; поліпшення обізнаності суспільства про ціннісні зміни, що є важливим для моральної та фізичної підготовки осіб призовного віку до можливої зміни статусу цивільного на військового.

Обрана тема на сьогоднішній є мало дослідженою, відсутні спеціальні монографічні роботи. Водночас відзначимо, що наявна наукова література певною мірою забезпечує методологічну та теоретичну базу. Також значною проблемою є збір емпіричних даних, оскільки не багато хто із військовослужбовців готові присвятити свій час для інтерв'ю.

Проблема дослідження. Сучасне українське суспільство переживає надзвичайно складний період своєї історії. Розв'язана росією у 2014 р. гібридна війна переросла у лютому 2022 р. у повномасштабне вторгнення, метою якого є знищення суверенітету України. Значний масив громадян за дуже короткий проміжок часу змінили звичний режим на військовий та стали на захист країни. Усе це вплинуло на весь соціум. Людські цінності, які є запорукою успішного суспільства, під час війни можуть настільки змінитись, що нестимуть загрозу існуванню держави. Тому вивчення трансформаційних процесів ціннісних орієнтацій у військовослужбовців, які беруть/брали участь у бойових діях, є справою національної безпеки. Адже через розуміння сутності змін, зможемо запобігти можливому негативному, чи навіть руйнівному впливу на українську державність.

Об'єктом дослідження виступають цінності, пов'язані із українським суспільством під час війни.

Предмет дослідження: трансформація ціннісних орієнтацій військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

Мета роботи полягає у з'ясуванні причин та наслідків трансформацій ціннісних орієнтацій учасників бойових дій. Для вирішення поставленої мети сформульовано такі завдання:

1. розкрити теоретичні засади цінностей та ціннісних орієнтацій;

2. виявити вплив війни на трансформацію ціннісних орієнтацій військових;
3. обґрунтувати методологію та дизайн дослідження;
4. з'ясувати зміни суспільних цінностей військовослужбовців під час повномасштабного вторгнення;
5. показати конфлікт цінностей між військовим та цивільним населення;
6. визначити переміни професійних та колективних цінностей військових.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Цінності становлять основу життєдіяльності людини й суспільства, визначаючи схвалення особистих рішень, впливаючи на формування соціальних відносин та розвиток суспільства в цілому. Це історично складені способи існування, зв'язку свідомості та буття людини й світу. Цінності становлять «ядро» людської культури, основу суспільного життя. Вони впливають на думку, поведінку та життєві орієнтири людини, становлять невід'ємну частину її внутрішнього світу та відіграють вагомую роль у важливих аспектах її життя.

1.1. Цінності та ціннісні орієнтації у соціології

Система ціннісного світогляду людини формується під впливом глобальних змін у ієрархії загальнолюдських ціннісних орієнтацій. Водночас, зміни суспільного життя спричинили вихід на перше місце цінностей особистого характеру, що забезпечують власні потреби особистості та її комфортне самопочуття (Матяж, Березянська, 2013, с. 30).

Згідно з Великим тлумачним словником української мови поняття «цінність» означає: 1) виражену в грошах вартість чого-небудь; ціну; 2) те, що має певну матеріальну чи духовну вартість; 3) важливість, значущість чого-небудь.

Уже з цього визначення бачимо, що єдиного трактування поняття «цінностей» в сучасних дослідженнях немає. Одні науковці говорять про цінність як об'єктивну суть речей, другі – про грошову вартість певного предмета, треті ототожнюють її з поняттям блага чи корисності для особистості, четверті, насамперед, пов'язують із суб'єктивною значущістю

цінності для життєдіяльності людини, п'яті – з її властивостями задовольняти потреби, інтереси та прагнення людини (Матяж, Березянська, 2013, с. 28-29).

У філософському енциклопедичному словнику зустрічаємо визначення цінності як чогось належного та бажаного, на відміну від реального й дійсного. Розуміння цінності лежить у відповіді на питання – що є бажаним чи яким щось має бути. Водночас, варто відзначити значну різницю у значенні цінностей для конкретної людини. Так, для однієї людини щось може бути цінністю, проте інша людина може це щось недооцінювати, а то й зовсім не вважати за цінність. Отже – цінність завжди суб'єктивна (Матяж, Березянська, 2013, с. 28).

О. Рибак вказує на те, що численні визначення поняття «цінності» можна поділити за двома основними напрямками:

1) визначення, що описують абстрактно сформовані концепції найбажанішого, емоційно привабливого, здатного описати ідеальний стан буття людини;

2) визначення, які зумовлюють схему поведінки чи дій, яким надають перевагу (2017, с. 106).

Зазвичай цінності поділяють на дві основні групи:

— «нижчі» або матеріальні цінності – задовольняють біологічні потреби;

— «вищі» або духовні цінності. За своїм змістом вони поділяють на релігійні, моральні, естетичні, політичні, правові та інші, що характеризують вищі запити людини.

В сучасній науці побутує також поділ цінностей на індивідуальні, колективні та універсальні (загальнолюдські). Колективні є цінностями певного суспільства, самобутньої культури, нації чи цивілізації. Універсальними є цінності, які прийняті різними народами, культурами, націями чи цивілізаціями (Філософський енциклопедичний словник). Прикладами таких загальнолюдських, притаманних багатьом людям

цінностей, є свобода, праця, творчість, гуманізм, солідарність, людяність, сім'я, нація, народ, діти та інші.

Пріоритетне значення, як стверджують С. Матяж та А. Березянська, мають саме індивідуальні цінності, оскільки лише певна їх сукупність може становити цінності соціальні або цінності усього суспільства. Тобто через індивідуальні цінності людини відбувається взаємодія та взаємозв'язок між її духовним світом та певною культурою суспільства (2013, с. 28).

Крім зазначеної класифікації, цінності поділяють також на об'єктивні (природні явища, матеріальні предмети та суспільні відносини) та суб'єктивні (настанови, ідеали, оцінки та орієнтації). Ю. Шайгородський визначає їх поділ на внутрішні (екзистенціальні) та зовнішні (2009, с. 65). Цінності можуть поділятися на типи залежно й від предмету чи змісту об'єктів, на які вони спрямовуються. Відповідно до цього критерію, виокремлюють соціально-політичні, моральні, економічні та інші цінності (Матяж, Березянська, 2013, с. 29).

Із соціологічної точки зору цінності трактуються у значенні нормативів або регуляторів діяльності та поділяються на цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі та цінності-засоби (Матяж, Березянська, 2013, с. 29).

Цінності особистості є не лише частковим відображенням матеріальних чи духовних суспільних цінностей у свідомості індивіда. Вони можуть включати навіть такі елементи, що видаються «зовнішніми» щодо індивіда, зокрема одяг, житло чи діти – усе це може бути цінностями людини, або гуманітарними. Цінності особистості являють собою, насамперед, конкретизацію суспільних цінностей, а вид і ступінь цієї конкретизації залежать від становища особистості в соціальній системі та рівня її розвитку. Відповідно, особистісні цінності є усвідомленими та схваленими людиною загальними сенсами життя, основними елементами її свідомості, що визначають ставлення людини до навколишнього світу, інших людей та до самої себе (Шайгородський, 2009, с. 67).

Важливою характеристикою цінностей є їх зв'язок із ідеалами, на що звернув увагу Ю. Шайгородський. Образи, що зустрічаються в художній та публіцистичній літературі, а також герої кінофільмів часто є носіями найважливіших цінностей, насамперед якостей та властивостей, зразками поведінки та стилю життя (2009, с. 67).

Починаючи з ранніх років людина знайомиться з різними цінностями, усвідомлюючи їхню сутність та значення. З часом, в процесі навчання, всебічного розвитку та накопичення життєвого досвіду, вона набуває здатності самостійного обирання ключової цінності, що в даний момент сприймається як найважливіша та визначальна щодо існуючої ієрархії цінностей (Матяж, Березянська, 2013, с. 29).

На формування цінностей особистості впливають усі важливі чинники людського існування – біологічні, соціальні, культурні та інші. Їх поєднання зумовлює особистісний характер цінностей людини, що, разом із тим, формується на основі загальнолюдських цінностей. Відповідно загальнолюдські цінності можуть бути одночасно й індивідуальними, особистісними цінностями, коли перетворюються на складову внутрішнього світу особистості та набувають особистісного сенсу (Шайгородський, 2009, с. 68).

Особистісні цінності відображаються у свідомості людини у формі соціальних, ціннісних орієнтацій, які забезпечують стійкість особистості. Ціннісні орієнтації є надважливими елементами внутрішньої структури особистості, закріпленими життєвим досвідом й сукупністю переживань, які відокремлюють значуще від несуттєвого (Матяж, Березянська, 2013, с. 29). Ціннісні орієнтації утворюють певний центральний стрижень свідомості та поведінки особистості й безпосередньо впливають на розвиток людини, виступаючи регулятором особистісного становлення та слугуючи індикатором норм і правил її поведінки (Шайгородський, 2009, с. 65).

Л. Долинська та Н. Максимчук зазначають, що ціннісні орієнтації є складним утворенням, яке увібрало в себе рівні форми взаємодії загального й індивідуального в особистості, специфічними формами усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, теперішнього та майбутнього, а також сутності власного «Я». Наявність сформованої системи особистості у поєднанні з ціннісними орієнтаціями забезпечує гармонію її внутрішнього світу, сприяє систематизації знань, норм, стереотипів поведінки, а також самоствердженню особистості та реалізації соціальних очікувань (2008, с. 14).

Перші ціннісні уявлення у людини з'являються в її сімейному оточенні. Саме там черпаються усі норми поведінки та цінності. Подальша доля трансформації ціннісних орієнтирів залежить від зусиль різного рівня освітніх закладів (Щербань, 2014, с. 197). Ціннісні орієнтації формуються у процесі соціалізації особистості через інтеграцію суспільної інформації в особистісний психологічний світ людини. Особистість засвоює досвід попередніх поколінь, отримуючи таким чином соціально схвалені поведінкові стереотипи, що зорієнтовані на соціокультурні цінності. Після цього особистість набуває власного досвіду, що допомагає їй адаптуватися у мікросередовищі.

Ціннісні орієнтації виконують кілька важливих функцій, зокрема долучають індивіда до суспільних норм, сприяють його самоідентифікації та реалізації здібностей, забезпечують гармонію внутрішнього світу людини. Ціннісні орієнтації структурно складаються з двох компонентів – когнітивного та емоційного. Перша складова охоплює власне процес схвалення суспільних цінностей, друга – особисті переживання, пов'язані зі ставленням до цих цінностей.

До факторів, які визначають формування ціннісних орієнтацій насамперед відносять ідеологічні установки, особисті якості, життєві цілі, релігійні переконання, матеріальне забезпечення тощо (Матяж, Березянська,

2013, с. 29). До того ж вони формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей та органічно пов'язані з проблемами людини, виступаючи головним компонентом її поведінки.

Ціннісні пріоритети особи часто залежать від її належності до певної соціальної групи. Так, вищі соціальні верстви значною мірою адаптуються до суспільних змін. Середні також намагаються пристосовуватися до них, орієнтуючись на ліберально-демократичні та деякі традиційні цінності. Натомість нижчим верствам найважче адаптуватися до соціальних змін, тому вони й налаштовані консервативніше, і саме тому у них переважають матеріальні та традиційні цінності (Рибак, 2017, с. 111).

Ціннісні орієнтації визначають: загальний напрям інтересів та прагнень особистості; ієрархію її індивідуальних вподобань та зразків; цільові та мотиваційні програми; рівень вподобань; уявлення про дійсне та механізми селекції за критеріями важливості; ступінь готовності та рішучості до реалізації власних життєвих планів (Хлонь, 2018, с. 163).

Ставлячи за мету з'ясування ціннісних орієнтацій громадян, Д. Кислинська наголошує на необхідності врахування двох основних параметрів: ступеня сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій та змісту ціннісних орієнтацій, що характеризується конкретними цінностями, які входять до структури. Перший параметр є визначальним при оцінці рівня особистісної зрілості. Другий параметр характеризує особливості функціонування ціннісних орієнтацій. Завдяки йому забезпечується можливість кваліфікації змістовної сторони спрямованості особистості та визначення її рівня розвитку. Залежно від того, які цінності входять до структури ціннісних орієнтацій особистості та які їх поєднання й рівень переваги відносно інших, можна визначити, на які життєві цілі спрямована діяльність людини (2015, с. 92).

Розмірковуючи над відмінностями цінностей та ціннісних орієнтацій, О. Хлонь вказує на те, що перші включають у себе утворення людської

свідомості, об'єкти вираження яких набувають форм цінностей, виходячи з уявлення людини про цінність речей або інших об'єктів матеріального чи нематеріального світу. Водночас другі виражають лише певну спрямованість на здобуття цінностей, що набули конкретних форм та виражені у чітких об'єктах матеріального чи нематеріального світу (2018, с. 164).

Отже, цінності не існують самі по собі, а проявляються як елементи діяльності особистості чи соціальної групи. Вони становлять основу життєдіяльності людини та суспільства. Зазвичай цінності поділяють на матеріальні та духовні (нематеріальні). Водночас ціннісні орієнтації є соціально-психологічним феноменом, що позначає спрямованість та зміст активності особистості.

1.2. Характеристика цінностей, які аналізуються в роботі

Сучасні люди прагнуть забезпечити себе та власну сім'ю матеріальними благами, гарантувати майбутнє своїх дітей, що обумовлено коштами, одягом, продуктами харчування, послугами тощо. Без усього цього жодна людина не здатна забезпечити свого повноцінного існування. До матеріальних цінностей насамперед зараховують речі, що мають певну цінність у вигляді майна, різноманітних предметів і товарів. Водночас паралельно з матеріальними цінностями в сучасному світі поступово почали розвиватись цінності постматеріальні.

Американський соціолог Р. Інглхарт запропонував концепцію, яка розкриває процес еволюції цінностей в суспільстві. На його думку, люди, які проходили соціалізацію та проживають без втручання війни можуть в однаковій мірі відносити себе до матеріалістів чи постматеріалістів. Тобто це показник того, що на людей не тисне тягар війни, який частково або повністю здатний обмежувати бажаний та звичний вибір людини у повсякденних діях. Також це сприятливі умови для того, щоб більшого

значення надавати роздумам: про сенс життя, закони всесвіту, релігію, належність прав, відчуттю свободи. Підкріплюється це можливістю безперешкодно відвідувати культурні заходи та більше часу приділяти естетичному та інтелектуальному задоволенню. Зрештою суспільство, яке здатне надати індивіду відчуття задоволеності базових потреб та цінностей, будує сприятливі умови для розвитку постматеріальних цінностей, а також не заважає вибору матеріальних з можливістю бажаного взаємо доповнення (Inglehard, 1997, p. 108-130).

У цьому контексті інший дослідник Г. Шипунов зазначає, що постматеріалізм не є ані нематеріальним, ані антиматеріальним. Сам термін вказує на групу цілей, на яких люди починають акцентувати після досягнення ними матеріальної безпеки (Шипунов, 2015, с. 18). Згідно з Р. Інглхартом, війна є причиною фізичної та економічної незахищеності на макрорівні та збільшення бідності та прірви нерівності на мікрорівні. Тому люди, які живуть під час війни, або її пережили будуть відчувати себе менш безпечно відносно індивідів, які не пережили таке потрясіння. Відчуття незадоволеності базових потреб фізичної та економічної безпеки, провокує в індивідів схильність до матеріалістичних цінностей (Inglehard, 1997, p. 108-130).

На думку М. Пугач, постматеріалістичні цінності насамперед проявляються у залученості до добровільного служіння суспільству, участі людей у прийнятті рішень, зростанні значення сімейних цінностей, підвищенні уваги до прав кожного тощо. Вона акцентує увагу також на зручності місця проживання, сприятливості навколишнього середовища, розширенні комунікацій, мистецтві, науці та ін. (2012)

Становлення постматеріалізму, вважає К. Настояща, становить певний аспект значно ширшого процесу культурних змін, які переформатовують політичні погляди та релігійні орієнтації людей, гендерні ролі й сексуальні звичаї в сучасному суспільстві. Високий рівень соціального забезпечення у

розвинутих суспільствах сприяли зменшенню вразливості особи. Люди перестали відчувати вплив непередбачуваних сил, що сприяє поширенню постмодернізму, що акцентує на розвитку індивідуального самовираження (Настояща).

Сімейні цінності відіграють важливу роль у суспільстві. Вони є основою для формування здорового суспільства, сприяють його гармонійному та сталому розвитку, а також відіграють ключову роль у вихованні нащадків. У сучасній Україні, яка веде війну за незалежність із росією, сімейні цінності зазнають певних змін. Скажімо, війна впливає на взаємовідносини між членами сім'ї, призводить до змін традиційних ролей, покращує чи погіршує фінансову ситуацію, позначається на зростанні розлучень та зниженні народжуваності тощо (Махлай, 2019). При цьому варто пам'ятати, що причини трансформацій сімейних цінностей у військовослужбовців є суто індивідуальними та залежать від конкретних обставин, зокрема часу перебування на війні, а головним чином у зоні активних бойових дій.

Згідно з сучасним розумінням безпеки, людина є найвищою цінністю, а, отже, її життя та якість його тривалості становлять пріоритетне завдання для суспільства та держави. Відповідно, потреба у безпеці виступає надважливою складовою існування людини (Мельник). У цілому, цінності безпеки формують основу для захисту та процвітання людини та суспільства. Вони забезпечують не лише фізичну безпеку особи, але й її психологічну впевненість, дозволяють вільно розвиватися, досягати намічених цілей та жити в гармонії. Розуміння та підтримка цінностей безпеки є критично важливим для забезпечення стабільного та безпечного майбутнього.

Гуманітарні цінності відіграють важливу роль у сучасному суспільстві та є сутнісною ознакою соціальності, людяності та цивілізованості. Без них сьогодні неможливо уявити існування людства. Які б кризи, спади чи катаклізми не переживало людство, воно завжди повертається до

гуманітарних пріоритетів, оскільки вони є духовним стрижнем, основою його буття (Губернський, 2014, с. 4-5). Ключовими гуманітарними цінностями є людяність, співчуття, солідарність, повага, справедливість, рівність, свобода та інші.

Гуманітарні цінності, насамперед, ґрунтуються на таких основних принципах як гуманність, нейтралітет, неупередженість та незалежність. Гуманність ґрунтується на діяльності, спрямованій на захист і допомогу людям, котрі потребують негайної допомоги, незалежно від їхньої національності, раси, релігії чи політичних переконань. Вона передбачає надання допомоги відповідно до основних потреб людини, зокрема у харчуванні, медичній допомозі, притулку та захисті від насильства.

Нейтралітет передбачає нейтральність та безпристрасність у діяльності. Неупередженість – діяльність щодо інших на основі потреб, без врахування статусу, національності, раси, релігії, політичних переконань чи інших факторів. Незалежність передбачає діяльність позбавлену політичних, економічних, військових та інших впливів (Васковець, 2023).

На думку С. Іщенко, прищеплення гуманітарних цінностей військовослужбовцям у процесі виховання сприятиме зростанню їх особистісних та професійних якостей, що у майбутньому відобразиться на їхньому кар'єрному зростанні (2015).

Згідно з Великою українською енциклопедією духовні цінності являють собою складний концепт, що позначає культурно важливі життєві орієнтири особистості у пошуках сенсу та самореалізації, які дозволяють людині піднятися на вищий рівень самоствердження й свободи. Вони формуються у сфері духовності та культуротворчості; пов'язані з іншими феноменами, серед яких, насамперед, відзначають духовні потреби, духовну культуру, духовне життя, духовний світ, духовні почуття, цінності та ціннісні орієнтації.

Духовні цінності часто розглядаються як сукупність духовних надбань людини та людства, включаючи знання, ідеали, норми, ідеї та інші. Вони формують відносно цілісну систему морально-етичних, філософсько-світоглядних, релігійних, естетичних та інших універсальних й максимум, що є суспільно та особистісно важливими. Ці цінності збагачують життєвий світ особистості сенсами та формують умови для справжнього людського буття (Велика українська енциклопедія). Вони є особливими, оскільки являються не просто речами, а покликані викликати в людини високі почуття. Водночас, своїм змістом духовні цінності впливають на життя окремої особистості та суспільства в цілому. Без опанування науки, мистецтва, загальнолюдських моральних норм не може бути людини духовної, гармонійно розвинутої (Букачевська, Атаманюк, 2018).

Культурні цінності становлять фундаментальні світоглядні засади життєдіяльності будь-якої людської спільноти, її історичні, інституційні форми та обсяги. Культурні цінності – це етичні, інтелектуальні, художньо-естетичні, конфесійні, господарсько-технологічні алгоритми людських колективів у всіх проявах їхнього самоздійснення, обов'язкові для дотримання та виконання членами відповідного колективу (Енциклопедія Сучасної України).

Культурні цінності поділяють на матеріальні й духовні. Цей поділ, як зазначає М. Міщенко, зумовлений певними чинниками, до яких варто зараховувати відмінності у структурі та значенні, які вони мають для суспільства, їхні ціннісні характеристики та призначення. За однакової матеріальної форми культурні цінності носять різну ціннісну сутність. До прикладу, виняткове значення матеріальних культурних цінностей полягає у якісних характеристиках їхньої фізичної форми. Натомість цінність духовних – у тій інформації, що вони в собі несуть. Форма вираження духовних культурних цінностей може бути різноманітною та впливати на зміст лише у виняткових випадках. Вона обумовлює те, що сприйняття духовних

культурних цінностей відбувається переважно завдяки інтелектуальним можливостям індивіда. І, навпаки, у випадку з матеріальними культурними цінностями спочатку здійснюється візуальне сприйняття суб'єктом того чи іншого предмета, а вже потім, як наслідок, відбуваються мисленнєві процеси, що оцінюють його призначення, значущість, якість виконання, стан збереженості та інше (Міщенко, 2017, с. 162).

Отже, розглянуті види цінностей склали основу нашого дослідження. Саме на них було побудовано запитання для глибинного інтерв'ю серед військовослужбовців.

1.3. Вплив війни на трансформацію ціннісних орієнтацій військових

Впродовж тривало часу розвитку людства змінювалися умови життя людини, її потреби, а відповідно трансформувалися й цінності, намагаючись відповідати тенденціям і запитам конкретних життєвих реалій тієї чи іншої епохи. Починаючи з другої половини ХХ століття, західне суспільство активно пропагує наративи миру, толерантності, полікультурності, ненасильницької взаємодії тощо. Жорстокість тут засуджується, війна вважається найбільшим злом, а людське життя – найвищою цінністю. Саме такі цінності розвиваються у людей в процесі виховання, лунають з різноманітних ЗМІ та трибун політиків і лідерів думок. І. Неприцька вказує на те, що саме на них виховувалося й формувалося українське суспільство, починаючи з 1991 року. Проте, вже з 2014 року, воно зіштовхнулося викликами, які поставили під сумнів існуючі суспільні цінності, які перекреслила російська агресія (Неприцька, 2022, с. 93).

В. Сіткар та С. Сіткар зазначають, що під час війни кардинально змінюється не лише сприйняття світу, а й людські цінності. Відповідно, те, що до війни вважалося важливим, втрачає свою значущість, а «рівень

доходів, службова кар'єра, всі ознаки життєвого успіху стираються перед обличчям смерті і загального руйнування. І виявляється, що справжню цінність має любов до оточуючих та Батьківщини, дружба, взаємна підтримка, життя тих, кого любиш» (Сіткар В., Сіткар С, 2022, с. 73).

У результаті російської агресії українська нація відчула безпосередню загрозу своєму існуванню та змушена була дещо переглянути ієрархію своїх цінностей, не відмовившись при цьому від пацифістських переконань. Ці зміни є реакційними та тимчасовими і не матимуть довгострокового впливу на систему цінностей українського суспільства.

Тривале збройне протистояння негативно впливає на українських громадян, зводить нанівець цінності, моральні й правові норми мирного життя. Водночас війна певною мірою вплине на норми поведінки українців, які пройшли становлення під час неї. Прагнення миру та припинення війни сьогодні стало головним бажанням, головною цінністю кожного українця (Потіха, 2023, с. 160).

Як зазначає Т. Неприцька, збройна агресія російської федерації сприяла тимчасовим змінам у ієрархії цінностей, спричиняючи вихід на її передній план такої цінності як національна безпека. Саме на ній варто фокусувати увагу під час формування цінностей та ціннісних орієнтацій суспільства в сучасних умовах (2022, с. 96).

Українське суспільство демонструє наступну тенденцію – згуртовані спільною небезпекою, кожен громадянин реагує на неї відповідно до своєї індивідуальної ієрархії цінностей, відіграючи свою роль у спільній діяльності задля збереження держави та нації. Частина населення взяла зброю і фізично протистоїть агресору, інші зосередили свою діяльність на тилівій допомозі, гуманітарній підтримці, забезпеченні внутрішньо переміщених осіб, підтримці армії та місцевого населення деокупованих територій тощо.

Зовнішня агресія спричинила посилення ідентичності, що стала більш дієвою, солідарність, соціальну згуртованість та суспільну мобілізацію,

зростання довіри один до одного, зниження рівня соціального цинізму, що проявлявся у нехтуванні загальноприйнятими цінностями заради власної вигоди, трансформацію історичної пам'яті та сприйнятті історичних постатей тощо. Водночас посилюються й прагнення сильного лідера, який би вирішив усі проблеми, що свідчить про те, що поряд з іншими проявами (втручання в діяльність інших інститутів влади, порушення закону), суспільство готове заради безпеки до послаблення громадянських прав (Судин, 2022).

Війна висунула на перший план кардинально інший тип особистості, який не відповідає українцю кінця 1990-х початку 2000-х років. Це військові та волонтери, які цінують інтереси суспільства та народу більше за власні інтереси. Ці люди, на думку В. Сіткара та С. Сіткара, у майбутньому вже ніколи не допустять панування принципів 90-х років (Сіткар В., Сіткар С, 2022, с. 76).

Після початку російської військової агресії в українців, у тому числі й військових, значно підвищилися показники таких ціннісних пріоритетів, як «державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, національно-культурне відродження, соціальна рівність та участь у політичному житті» (Потіха, 2023, s. 160). За час протистояння російській федерації сформувалася нова система цінностей, що включає в себе такі як громадянські й національні цінності, патріотизм, свобода, толерантність та гуманізм.

Специфіка військової діяльності завжди полягала у постійній готовності та моральній здатності здійснювати збройне насильство задля захисту суспільства, виконувати визначені керівництвом завдання, навіть ціною самопожертви (Журавльова, Кротюк, 2020, с. 28).

В умовах війни діяльність військовослужбовців спричиняє постійне переосмислення ними життєвих цінностей. Внаслідок перебування у зоні бойових дій, участі у зіткненнях з противником, у військових відбуваються

особистісні зміни. Людина прагне віднайти та зрозуміти сенс своєї діяльності для подальшого життя.

Участь у бойових діях спричиняє помітні зміни у свідомості військовослужбовців, що носять травматичний характер та завдають негативних наслідків. Так, Л. Журавльова та К. Кротюк зауважують, що після повернення до мирного життя в них спостерігається криза ідентичності, зокрема втрата цілісного сприйняття себе, своєї соціальної ролі, а також ціннісного й смислового сприймання світу (2020, с. 27). У військових з бойовим досвідом виявляють полярність у осмисленні життєвих цінностей. У одних спостерігається досить глибоке усвідомлення життєвих орієнтації, у других – відсутність у них сенсу (Журавльова, Кротюк, 2020, с. 33).

Отже, у даному розділі було розглянуті поняття цінностей та ціннісних орієнтацій, що аналізувалися вітчизняними та іноземними дослідниками у соціології. Розкрито процес формування, визначено види, типи, функції та фактори впливу трансформації цінностей та ціннісних орієнтацій індивіда, відповідно й суспільства загалом. Також розглянуто теоретичні аспекти цінностей, що надалі будуть аналізуватися в емпіричній частині роботи: матеріальні та постматеріальні цінності; цінність безпеки; гуманітарні цінності; духовні; культурні.

Окрема увагу приділено впливу війни на трансформацію ціннісних орієнтацій військових. Міцність тенденцій цінностей толерантності та миру українського суспільства була порушена збройною агресією росії, яка є історичним зовнішнім ворогом України. Тривалість війни беззаперечно впливає на трансформацію ціннісних орієнтацій цивільного та військового населення українського суспільства, конструюючи пріоритети єдності, згуртованості та внутрішньої довіри. Вплив участі в бойових діях беззаперечно конструює ідентичність та трансформує ціннісні орієнтації військовослужбовців, особливо після повномасштабного вторгнення. Розуміння цих процесів дасть відповіді на питання та виклики, які постануть

перед українським суспільством у повоєнний час. Особливо це стосується соціалізації не стільки ветеранів російсько-української війни, а скільки тих, хто перебував у тилкових містах, містечках та селах.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

У цьому розділі розглянемо методологію та дизайн дослідження, а також опис процедури операціоналізації основних понять. Дослідницьким питанням нашої роботи є: як відбувається трансформація ціннісних орієнтацій військових під час війни?

2.1. Дизайн дослідження та методологія

Для реалізації мети та завдань нашого дослідження проведено ряд напівструктурованих глибинних інтерв'ю. Даний метод був обраний через специфіку особливості доступу до респондентів, а також задля забезпечення дотримання збереження особистих даних військових та стовідсоткового дотримання анонімності, що є важливим та відповідальним для національної безпеки країни.

Глибинне інтерв'ю було обрано через: можливість більше зануритися в досвід конкретної особи, почути та дізнатися відверту відповідь кожного. Фокус група була відкинена через складність у визначенні часу кожного військовослужбовця, більшість із яких після служби мають час лише на сон. Також було важливо не збивати особисті думки індивіда іншими, щоб уникнути отримання колективної думки.

Напівструктуроване глибинне інтерв'ю будувалося на попередньо розробленому гайді із відкритими запитаннями. Для можливості подальшого порівняння та аналізу зібраних даних ми їх поділили на блоки. До гайду увійшли такі: загальна змінна цінностей під час участі в бойових діях; особливості трансформації ціннісних орієнтацій військових під час війни; гуманітарні цінності; сімейні; духовні та цінності безпеки; культурні, матеріальні та постматеріальні цінності. На початку інтерв'ю, кожен заповнював анкету соціально-демографічних даних. Питання та відповіді продемонстровані в «Таблиці 2.1»:

«Таблиця 2.1»

Соціально-демографічні показники учасників глибинного інтерв'ю						
Номер респондента	1	2	3	4	5	6
Вік	36	31	37	37	44	46
Стать	чоловік	чоловік	чоловік	чоловік	чоловік	чоловік
Рід військ	сухопутні	інженерні (сапер)	інженерні	десантно-штурмові	інженерні (сапер)	ТРО ЗСУ
Сімейний стан	одружений	одружений	одружений	не одружений	одружений	одружений
Чи змінювався Ваш сімейний стан після повномасштабного вторгнення?	ні	ні	ні	ні	ні	ні
Скільки часу Ви перебували безпосередньо в зоні бойових дій?	більше 3 місяців	8 років (+ короткі відпустки)	рік (з відпустками)	пів року	1,2 роки АТО 1,3 зараз	рік
З якого року перебуваєте в лавах ЗСУ	2 022	2014	2015-2016рр з 2022	2023	2015-2016рр з 2022	2022
Чи перебували Ви в зоні бойових дій до повномасштабного вторгнення?	ні	так	так	ні	так	ні

Збір даних відбувався з 6 по 16 травня 2024 року. Всього було проведено шість глибинних напівструктурованих інтерв'ю. Рекрутинг респондентів відбувався за методом снігової кулі. Головними критеріями вибірки було несення військової служби у лавах Збройних сил України під час повномасштабного вторгнення, а також безпосередня участь у бойових діях періоду російсько-української війни 2014–2024 років. Складність полягала в пошуку відповідного респондента, який фізично мав змогу виділити годину-дві часу на спілкування, а також давав згоду на розмову та її запис.

Кожне глибинне інтерв'ю записувалось на аудіо носій для подальшого транскрибування та аналізу зібраних даних. Попередньо ми отримали усну згоду на можливість аудіо запису розмови та використання цитувань у майбутній дослідницькій роботі. Перед ввімкненням аудіо запису кожен учасник глибинного інтерв'ю про це попереджався. Із респондентами проговорювались усі аспекти анонімності та узгоджено не використовувати навіть імен військових у тексті. Анонімність дотримано за рахунок одноосібного збору даних, їх

транскрибування та кодування. Усі файли на комп'ютері попередньо закодовано номерами, щоб не допустити можливості зіставлення реальної особи з її відвертими відповідями.

Обрані респонденти та їх кейси.

Респондент 1.

До повномасштабного вторгнення був на посаді вчителем фізичної культури. Після звільнення зі школи працював промисловим альпіністом. 24 лютого 2022 року добровільно пішов до місцевого територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Більше 3-х місяців перебував безпосередньо в зоні бойових дій. До сьогодні знаходиться на військовій службі, наразі переведений до тилової військової частини. Вибір даного кейсу обґрунтований досвідом участі безпосередньо в зоні бойових дій під час повномасштабного вторгнення та наявного актуального статусу військовослужбовця Збройних сил України зараз. Інтерв'ю проходило в затишному парку у світлу пору доби, віддалено від пересічних людей.

Респондент 2.

Після закінчення університету пішов на військову службу за контрактом. Під час першого контракту одружився. Спершу планував лише один термін, але військова справа стала захопленням життя, свідомим вибором та постійною роботою. Респондент брав безпосередню участь у бойових діях з 2014 року. В 2022 році отримав важке поранення та змушений був переїхати разом з сім'єю в Німеччину для проходження лікування та реабілітації. Після повернення в Україну, продовжує служити в тилівій військовій частині, виконуючи усі керівні розпорядження. Внаслідок отриманого поранення, більше не може брати участь в операціях зони бойових дій. Даний кейс обрано через наявність колосального досвіду перебування в зоні бойових дій, коли індивід третину свого життя присвятив військовій службі. Сформований світогляд воїна значно розширює горизонт бачення та думок, особливо після проходження лікування та реабілітації за кордоном, а саме в Німеччині. Даний респондент одразу погодився на участь

в інтерв'ю та давав щирі та правдиві відповіді. Інтерв'ю відбулося на території подвір'я респондента у світлу пору доби, без сторонніх людей.

Респондент 3.

У 2015 році мобілізований до лав Збройних сил України. До мобілізації працював промисловим альпіністом. Близько року перебував у зоні бойових дій. Отримавши демобілізаційне розпорядження повернувся до цивільного життя та працював електриком у приватній фірмі. В 2022 році знову мобілізований, потрапив до небойової бригади в тилловий навчальний центр, де працює інструктором та навчає мобілізованих. Даний кейс обраний через наявність безпосереднього досвіду участі в бойових діях, актуальна приналежність до Збройних сил України під час повномасштабного вторгнення. Посада інструктора в навчальному центрі є критерієм наявності актуальної інформації щодо великої кількості мобілізованих осіб. Тривалість роботи на даній посаді відкриває можливість спостереження за мотивацією та трансформацією цінностей таких осіб після повернення із зони бойових дій. Дане інтерв'ю проводилося в затишному парку за чашкою кави, віддалено від сторонніх осіб. Час проведення припав на світлу пору доби, визначене місце було комфортним для обох сторін.

Респондент 4.

До повномасштабного вторгнення працював у поліції. З 2023 року мобілізований до лав Збройних сил України. Пів року перебував безпосередньо на лінії зіткнення у складі десантно-штурмового підрозділу. Під час виконання бойового завдання отримав поранення. Після проходження реабілітації продовжив службу в регіональному територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки. Даний кейс був обраний через можливість простежити як повномасштабне вторгнення та участь в бойових діях впливає на людину, яка до служби у Збройних силах України мала досвід роботи у силових структурах країни. Це глибинне інтерв'ю проводилось у телефонному режимі, без відео за бажанням респондента. Відбувалося ввечері, після закінчення робочого часу.

Респондент 5.

До повномасштабного вторгнення працював керівником гуртків спортивного туризму та займався промисловим альпінізмом. Упродовж 2015-2016 років перебував у зоні Антитерористичної операції. Після демобілізації продовжив працювати у галузі промислового альпінізму. З 2022 року мобілізований та досі перебуває у лаві Збройних сил України. Більше року перебував у зоні бойових дій. Кейс обраний через можливість простежити трансформацію ціннісних орієнтацій індивіда, який до повномасштабного вторгнення перебував у зоні бойових дій та на період чотирьох років демобілізований. Інтерв'ю проведено за допомогою відео конференції під час темної пори доби, після повноцінного робочого дня військовослужбовця. Респондент та інтерв'юєр перебували вдома, тому інтерв'ю проводилося за комфортних, затишних та звичних обставин.

Респондент 6.

Після закінчення педагогічного університету респондент працює вчителем історії в школі. 24 лютого 2022 року добровільно пішов до місцевого територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Потрапив до підрозділу територіальної оборони Збройних сил України. Через деякий час був відправлений у зону бойових дій для виконання безпосередніх військових завдань. На лінії зіткнення із ворогом перебував більше року. Внаслідок багатьох письмових звернень учнів та їх батьків був демобілізований. Знявши військову форму повернувся на улюблену роботу вчителем історії. Даний кейс цікавий можливістю простежити трансформацію ціннісних орієнтацій освітянина, який потрапивши до лав Збройних сил України виконував бойові завдання в зоні бойових дій. Дане глибинне інтерв'ю проводилося на робочому місці респондента в комфортних та затишних умовах, без сторонніх осіб в світлу пору доби.

За рахунок повноцінного гайду напівструктурованого інтерв'ю та можливості видозмінення та уточнення запитань, усі учасники інтерв'ю говорили щиро, без вагань та перекручування думок, формулювали чітку позицією, твердість якої простежувалася протягом усього інтерв'ю. Для

визначення та перевірки логіки викладу та достовірності думок респондентів застосовувалися контрольні питання. Відповіді на частково дубльовані запитання повторювалися протягом усієї розмови, що є показником впевненого володіння інформацією без бажання ввести в оману інтерв'юера.

У середньому кожне інтерв'ю тривало близько години, що було оптимальним для обох сторін. Чотири інтерв'ю були проведені безпосередньо (face-to-face) та два, за допомогою телефонної розмови та інтернет інтерв'ю через відео зв'язок (Костенко, Скокова, 2009, с. 51).

Важливим етапом після роботи в полі є транскрибування зібраних аудіозаписів та перетворення їх на зручний текстовий формат. Наступним етапом після транскрибування є проведення кодування. Воно потрібне для можливості якісного та ґрунтовного аналізу текстів інтерв'ю. Цей етап проведено з метою виділення важливого, сортування, очищення. Кожен з попередньо перерахованих етапів дозволяє більш детально ознайомитися та заглибитися в зібранні дані (Czarmaz, 2006, р. 42-71).

Під час транскрибування та кодування застосовувався метод нотування. Тобто занотовувалися усі попередньо виявлені зв'язки, які спадали на думку після проведеного інтерв'ю та під час транскрибування і далі кодування. Цікаво, що нотування в проміжку між даними етапами часто були схожими між собою. Це додатково підтверджує правильність ходу думок та зв'язності досліджуваної категорії з конкретними висновками. Під час транскрибування кожного наступного глибинного інтерв'ю нотувалися пені категорії та коментарі до них. Таким чином спрацьовувала обґрунтована теорія, коли кожне наступне дослідження доповнювало та видозмінювало попередні висновки (Czarmaz, 2006, р. 72-95).

2.2. Операціоналізація основних понять

У кожному соціологічному дослідженні важливим етапом є концептуалізація та операціоналізація основних понять. За допомогою цього

ретельно визначаються дослідницькі рамки конкретного поняття чи концепції. Це дає змогу чітко оцінювати, аналізувати, інтерпретувати визначення протягом усього дослідження. Також це надає читачеві розуміння бекграундів кожного з використаних понять.

Цінності поєднують усі соціальні інститути за допомогою нормативної та регулятивної функцій. Також вивчення ціннісних орієнтацій сприяє можливості застосування прогностичної функції для визначення евентуальної траєкторії руху розвитку певного індивіда та суспільства загалом (Щерба, 2020, с. 85). *Цінності* активізуються разом з емоціями. Тобто людина з реагуванням на ситуації, які відповідають чи заперечують її ціннісним орієнтаціям, здатна відчувати емоції, надаючи їм позитивного чи негативного характеру (Schwartz, 2012, р. 4).

Цінності також виступають маркерами прийнятності чи не прийнятності дії своєї чи інших осіб. Варто розглянути *ціннісні орієнтації*, крізь призму маркованих та немаркованих об'єктів, які здатні набувати позитивного чи негативного забарвлення для окремого індивіда та суспільства загалом. При здійсненні вибору індивід, керуючись своїми ціннісними орієнтаціями, негативно маркує те, що не співпадає з його особистими пріоритетними цінностями. Аналогічно надання позитивного маркування буде відбуватися при співпадінні з ієрархією цінностей. Все що залишається між двома маркерами буде нести несвідомо нейтральний характер, або ж бути неоднозначними. Маркування можливе відносно критерія значущості, який також опирається на ціннісні орієнтації особистості. Тобто, визначається, що є суттєвим, а що ні (Brekhus, 1996, 497-522).

В ході соціалізації індивід набуває та формує ієрархію цінностей та власні *ціннісні орієнтації*, спочатку це відбувається через засвоєння суспільного ціннісного досвіду, а далі зазнає трансформацій та конструювання під час набуття власного досвіду. Тобто спочатку індивід сприймає цінності як даність суспільства, а вже з переживанням особистого емоційного досвіду здатний змінювати своє сприйняття. Попри однакову структуру формування цінностей в людей їхні *ціннісні орієнтації* різняться відповідно до особистого досвіду,

належності до групи, статусу, ідентичності та інших суспільних чинників (Schwartz, 2012, p. 14).

Для кожної людини притаманні набори *цінностей* з різним ступенем важливості, які, своєю чергою, і формують *ціннісні орієнтації*. (Schwartz, 2012, p. 1-20). *Цінності* окремих людей формують суспільні тенденції населення та взаємо впливають одні на одних відповідно до умов та ситуацій. Важливо, що відбувається поєднання загальних суспільних цінностей та індивідуальних (Матяж, Березянська, 2013, с. 27-30).

Людина народжується без ціннісних упереджень. Формування та конструювання цінностей відбувається протягом усього життя особистості під впливом соціалізації. Суспільство вносить свої корективи у колективному формуванні цінностей. Деякі цінності є постійними, інші змінними. В історії є стабільні періоди, коли цінності сприймаються індивідом, як набір готових, які передаються з покоління в покоління через соціалізацію. Також є переломні моменти, коли попередній набір цінностей руйнується та на їх місце приходять новий. Це може бути пов'язано із суспільними потрясіннями, зміною політичного режиму, влади, зміною культурних та соціальних дискурсів спричинених війною (Hofmeister, Simányi, 2006, p. 44).

Трансформація – це етап переходу від однієї соціальної структури до іншої. Іншими словами це зміна існуючого колективного чи індивідуального ладу. Зазвичай період трансформації характерний знищенням старого та процесом побудови нового. Важливо, що саме поняття трансформації не несе за собою негативного чи позитивного значення, а також не вказує на рух, тобто саме по собі не може означати розвиток чи деградацію, а існує як нейтральна зміна конкретного процесу. В соціології трансформація може стосуватися усіх соціальних інститутів та відбуватися на усіх суспільних рівнях (Шайгородський, 2010, с. 52-57).

Трансформація ціннісних орієнтацій це процес зміни цінностей індивіда та суспільства в цілому. Ціннісними орієнтаціями вважається набір цінностей, який складає індивідуальну ієрархію кожної окремої особистості (Матяж,

Березянська, 2013, с. 28). Ціннісні орієнтації здатні рівномірно функціонувати між індивідуальним та суспільним рівнем, беручи до уваги минулий досвід, теперішні умови та можливу майбутню перспективу особистості в певному суспільстві.

Військовослужбовцем вважається громадянин, що перебуває в лавах Збройних сил України та інших силових та військових формуваннях, як от Національна гвардія України та прикордонна служба України (Біленчук, П, Кочетков, Міщенко, 2005).

Війна – це збройне протистояння між двома ворогуючих сторін: між країнами чи групами країн. Характерними ознаками війни є: наявність акту проголошення; анулювання усіх дипломатичних двосторонніх договорів; в країні, що бере участь у війні, діє особливий правовий режим, до прикладу «військовий стан». (Пилявець, 2005.) *Війною* вважається збройний конфлікт, який виникає між двома сторонами, навіть якщо одна зі сторін на офіційному міжнародному рівні не визнає стану війни та заперечує наявність безпосередньої участі у ній.

Для багатьох індивідів, які безпосередньо стикнулися з *війною*, вона має безповоротні психоемоційні наслідки на розвиток особистості та суспільства в цілому (Панок, 2023, с. 2).

Отже в рамках розділу було визначено методологію дослідження. Для аналізу та інтерпретації даних цього дослідження було застосовано метод напівструктурованого глибинного інтерв'ю. Дослідження проводилося на основі попередньо розробленого гайду, поділеного на тематичні блоки. Рекрутинг відбувався методом снігової кулі. Було розглянуто шість обраних кейсів. Інтерв'ю проводилося з дотриманням усіх етичних норм та правил анонімності. Обробка зібраних даних відбувалася під час таких етапів: транскрибування, кодування, нотування, аналіз та інтерпретація зібраних даних.

Також проведена процедура операціоналізації, де були розглянуті ключові поняття: цінності, ціннісні орієнтації, трансформація, трансформація ціннісних орієнтацій, військовослужбовець, війна.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Участь у бойових діях беззаперечно впливає на трансформацію цінностей. Війна змінює світогляд військовослужбовців, позначається на їх психофізичному здоров'ї та соціально-психологічній врівноваженості. Сприйняття одних категорій цінностей значно посилюється, а інших послаблюється, а окремі можуть взагалі відходити на задній план. Аналогічні процеси відбуваються і серед цивільних осіб, особливо серед тих, чії рідні та близькі перебувають на фронті. Це часто спричинює різноманітні конфліктні ситуації, розв'язання яких можливе через знання їх причин. Саме тому надзвичайно важливим є з'ясування пертурбацій цінностей у військовиків, котрі перебували безпосередньо на лінії зіткнення із ворогом та виконували бойові завдання.

3.1. Метаморфози суспільних цінностей

Суспільні цінності військовослужбовців зазнають суттєвих трансформації під час участі в бойових діях. Спершу розглянемо сімейні цінності.

3.1.1. Сімейні цінності

Через вимушений брак проведеного часу з рідними: дружиною, дітьми, батьками, друзями, спричиненого нападом Росії у 2022 році, значної трансформації зазнають сімейні цінності. Військовослужбовці значно більше почали розуміти важливість спілкування з родиною та близькими людьми. Через увагу, підтримку, переживання, довгоочікувані зустрічі із рідними військовики відчують свою важливість та бажання бути потрібним. Таким чином відбувається переосмислення цінності часу проведеного з сім'єю.

До повномасштабного вторгнення ілюзія великої кількості часу, переважала якісно проведений час з сім'єю. Зараз чітко помітна позитивна тенденція в трансформації сімейних ціннісних орієнтацій.

«В мене от багато часу перед війною ці відрядження, от я катався. Це вроді для сім'ї щось хочеш, бо і дітей нада, і вчити, і вдівати. Будівництво там одне і друге, вот я потом зрозумів, що моє катання та відрядження навпаки негативно впливало на сім'ю, на дітей. Багато часу діти без батька були. Хоть відрядження були короткі, десь там по Україні, десь там за кордон, там місяць, десь два, десь три. Але от такими ривками, все рівно. Вопшім, не можна від'єднати надовго від дітей. А зараз ще гірше» (Респондент 5).

«Війна забирає у дітей батьків. Я не маю на увазі, що вони гинуть, а те що вони не дома...ти починає розуміти, що ти повинен певний час бути в житті дитини. І не відкладати. Тому що коли ми там, тут є, да, «ай та що там, потім погуляємо», там наприклад «потім там поспілкуємося». От це от потім не потрібно відкладати, це взагалі «потім» торкається, це взагалі всього торкається. Це торкається стосунків з дружиною, з батьками. Ну знову таки в мене все буде обертатися навколо сім'ї» (Респондент 6).

Наступне, що здатне трансформувати сімейні цінності під час участі в бойових діях - це розуміння важливості цінності власного життя задля родини, близьких, друзів – людей, яким ти не байдужий.

«Важко, коли тебе вбили в бою, коли тобі вже всьоравно, а сім'ї буде больно, буде біда. Це саме страшне. Ну і в принципі це всі говорять, більше бояться, що принесуть біду в сім'ю» (Респондент 5).

Конфлікти із рідними та дрібні непорозуміння більше не сприймаються як щось важливе, тобто на що потрібно витратити свій час. Альтернативою стає прийняття близького оточення таким, яким воно є та якісно проведений час з близькими та рідними.

«Будь які сварки, конфлікти, такі дрібниці, які заважають людям просто жити. Ну чи просто підтримувати нормальні стосунки. Я це просто сприймаю як звичайні дрібниці, я не сприймаю це серйозно. Ну відповідно я не тримаю це в собі, я не згадую, через день. Не знаю, як зашпортнувся і пішов собі далі» (Респондент 4).

«Єдине, що от треба більше уваги приділяти дітям, більше уваги приділяти батькам. Не потрібно там сваритися по якихось таких дрібничках, тому що воно того взагалі не вартує. Взагалі от абсолютно. Тому потрібно менше звертати увагу на якісь там можливо недоліки дітей, дружини, батьків. Бо воно це все не то, треба сприймати їх такими якими вони є і любити, і поважати, і якомога довше, думати, щоб вони з тобою були» (Респондент 6).

Досить важкими моментами, які вимушено трансформують сімейні цінності військових та їх родин, це невідомості. Невідомість переміщення з однієї частини країни в іншу, зміни бойового напрямку та постійної точки дислокації. Невідомість, коли близька людина не виходить на зв'язок певний час. Невідомість наступної зустрічі чи навіть виходу в онлайн.

«Важко в розумінні того, от воно вже почалося, які подальші дії. Тому що найстрашніше у війні це невизначеність. Невизначеність, куди тебе далі там пошлють, куди ти поїдеш, що там буде, що це буде за місцевість» (Респондент 6).

«Дзвониш додому, дома всі живі здорові, все добре. Зрозуміло, всі переживають, час від часу в тебе немає можливості подзвонити додому поцікавитися. Тут вже всі собі місця не знаходять (посміхається)» (Респондент 1).

«А так просто по телефону поспілкувався, сказав, що живий здоровий, навіть якщо не здоровий, то просто сказав, що здоровий (сміється), щоб ніхто не переживав» (Респондент 2).

3.1.2. Цінність життя

Наступним не менш значним трансформаційним ефектом ціннісних орієнтацій військовослужбовців виявилася цінність власне самого життя.

Під час участі в бойових діях однією із найбільш позитивно трансформованої ціннісної орієнтації виступає цінність життя. Тут спрацьовує закон, коли є ризик щось втратити, тоді ти починаєш це цінити значно сильніше, ніж коли є думки, що це завжди буде зі мною. В цивільному житті до повномасштабного вторгнення росії більшість українських громадян не надавали

такого значення цінності життя та можливості планування завтрашнього дня. Під час активної участі в бойових діях втрата життя стає більше ніж реальною і кожен військовик це розуміє. Відповідно через це спостерігається надання більшого значення цінності життя та можливості планувати.

«В принципі не настільки цінувалося саме життя. Тому що воно є і нікуди воно не дінеться. Зараз я трошки по іншому відношуся. Якщо ти живий, значить все добре» (Респондент 4).

Надзвичайно показовою є історія респондента про сприйняття цінності життя під час участі в бойових діях. Цей приклад засвідчує, на скільки по іншому сприймається кожен прожитий день у зазначеному проміжку часу. З одного боку маємо випадок певного періоду до дня народження сина в зоні бойових дій, де кожен прожитий день на вагу золота, а з іншого – у цивільному житті, де попри повітряні тривоги та можливі ракетні обстріли, люди здатні планувати більш далекоглядні події без такого хвилювання про власне життя.

«Це цінність життя звісно. В мене в малого було день народження, в нього 16 липня день народження. Я ще колись вчився грати на гітарі – це моя мрія була. В підрозділі було два хлопці, які грали на гітарі і я в них (пауза), вони мене вчили грати на гітарі. І я вивчив пісню «Вінні-пух» Арсена Мірзояна. Я дуже переживав, щоб вивчити грати і заспівати, і потім на день народження сина скинути це, щоб я тільки встиг. Тіпа, дожив до цього дня, щоб раніше цього часу мене не вбили» (Респондент 5).

Також при екстремальних умовах приходиться розуміння важливості життя як такого. Тому що після втрати життя, ніщо більше не є для людини важливим та цінним.

«Ти коли потрапляєш в зону бойових дій, так скажемо, ночуєш в лісі під деревом, під куцом, постійно змінюєш місце дислокації. Ти розумієш, що це все взагалі немає значення в житті, якщо ти втрапиш життя і для щастя багато не треба. Тобто ти телефонуєш додому, всі живі здорові. А тобі взагалі нічого не треба» (Респондент 1).

3.1.3. Духовні цінності

Далі розглянемо духовні цінності, які під час участі в бойових діях підіймаються в ієрархії ціннісних орієнтацій на протигагу цивільного життя.

Під час перебування на лінії бойового зіткнення помітна позитивна трансформація духовних цінностей. З'являється віра в силу, що захищає на полі бою та не дає зробити невірною кроку. Жахливі події довкола військовослужбовців (руйнування, втрата побратимів та ін.) примушують вірити у вищі сили, які здатні вберегти від загибелі та поранення.

«Під час перебування безпосередньо в близькості до смерті і там бачивши, що відбувається довкола, я б не сказав, що починаєш вірити в Ісуса, Аллаха і так далі, але починаєш вірити в якісь вищі сили, які тебе оберігають. Як їх там назвати значення немає. Те щось, що тобі не дало зробити крок вліво, чи в право в той чи інший момент, щось таке є» (Респондент 4).

«І звісно, що коли ти там не є сильно релігійною людиною, але все одно там в броніку іконочка там якась, хрестик і так далі, все це присутньо. Тобто можливо навіть ти в це не віриш, але най буде. Хай воно там буде, тобто (сміється) не треба його там десь забирати. Тобто воно є, таким чином ти собі так, або самонавіювання, але тим не менш хочеться вірити в наявність чогось такого. Якоїсь такої сили, яка тебе береже і там от на плечиках таке щось сидить, якесь там таке єство, яке тебе певною мірою захищає. Такий собі янгол охоронець. Хотілося там в це вірити» (Респондент 6).

Віра в існування чогось вищого слугує для військовим духовним захистом. Це, на думку респондентів, допомагає виживати в екстремальних ситуаціях. Тому багато людей, для яких віра в самого себе переважала віру в духовне, відчують позитивну трансформацію духовних цінностей, попри попередню чітку позицію атеїзму.

«Побутові цінності дома дуже сильно відрізняються від цінностей в бойових умовах і умовах служби. От духовні, які там б'ють себе в груди, що вони атеїсти тут, попадаючи в зону бойових дій і в якісь там певні екстремальні ситуації, вони вже вчать молитви і питають: «А як? Я правильно молився?» (сміх). Хоча до якихось певних екстремальних умов, вони там, я в Бога не вірю,

но коли виникає якась така екстремальна ситуація, він зразу: «О, Боже, допоможи» (Респондент 1).

«На війні всі в Бога вірять» (Респондент 3).

3.1.4. Цінності безпеки

Цінність безпеки під час повномасштабного вторгнення беззаперечно зазнає трансформації. Особливо відчутним це є під час тривалого перебування в зоні бойових дій, де постійно відбуваються обстріли артилерією, авіаційні удари чи штурмові бої. Тобто безпеки як така відсутня загалом. Особливістю людини є її адаптація навіть до таких страшних подій, коли водна здатна зменшити відчуття страху небезпеки до рекордно низького рівня. Такий парадокс виникає тоді, коли особа звикає до постійної напруги і можливості загинути, починає менше боятися за своє життя і поводити себе більш сміливо, мужньо та героїчно. Це, водночас, є надзвичайно важливим під час активної фази боротьби за суверенітет держави.

«Чим довше від сім'ї, це от ну ти якось не те, що про сім'ю забуваєш, а ти викладаєшся на завданнях більше, 100% себе віддаєш» (Респондент 5).

«Мені завжди згадується, як тільки приїжджаєш на ротацію там десь і перші виїзди і ти там. І перші дні, там до якогось там, в поле виходиш, з міношукачем, тихенько, метр за метром все передивляєшся. А в кінці ротації приїжджаєш, куди? туди. Прийшов, що там? Якась там херня, з ноги влупив, пішов. Не влупило тай не влупило (сміється). Дуже от це страх пропадає. Через те, що ми сапери, нам не можна довго там бути. Бо вже все надоїдає, хочеться додому, страх зникає» (Респондент 2).

«Воно даже буває, що втягує. Мені кажеться, що коли вже появляється азарт ти вже впевнено втрачаєш свій інстинкт самозбереження. Затягує, затягує» (Респондент 5).

Зрозуміло, що для повноцінного функціонування кожному індивіду потрібно відчувати бодай відносну фізичну та психологічну безпеку. Перебуваючи у зоні бойових дій армійці із зрозумілих причин не почуваються у безпеці. Однак для них надзвичайно важливим відчуттям є те, що завдяки їхнім

діям сім'я та близькі перебувають у безпеці. Тому іноді цього буває достатньо щоб задовольнити власну безпеку.

«Вот тому, звісно безпека – в прямому розумінні, от безпека без якихось там метафор. Безпека того, щоб було все добре, щоб нічого не прилітало, не літало, не бұхало. І хочеться, щоб твоя сім'я була от в такій от конкретній безпосередній безпеці. І місто саме, бо в нас воно просто неймовірно гарне, тому не хочеться, щоб тут щось прилітало» (Респондент 6).

«При можливості телефонним дзвінком додому. Подзвони, там не нада багато слів говорити. Просто скажи, що ти живий-здоровий і тобі у відповідь говорять, що все добре, ми в тебе віримо, ми тебе чекаємо. І більше не нада, напевно нічого. Того що навіть перебуваючи дійсно в небезпечних умовах ти взагалі не думаєш про себе. Ти думаєш про близьких. Якщо у близьких все добре, то і у тебе теж все буде добре» (Респондент 1).

Також щодо відсутності безпеки як такої – це, своєю чергою, здатність приглушити важливість постійно перебувати в безпеці. Мова йде про ефект адаптації до відверто екстремальних умов. Тобто, іноді простіше взагалі відмовитися від надання вагомого значення цінностям власної безпеки.

«Та ніяк просто не думав про це і все. Ну просто не знаю, в кожного по різному. Включається певна внутрішня логіка і ти думаєш, що ти якщо ти не можеш нічого змінити, то ти (пауза). На це не потрібно витратити ні сили, ні час. Просто робиш те, що маєш робити; а там вже як спрацюють вищі сили» (Респондент 3).

3.1.5. Культурні цінності

Під час повномасштабного вторгнення культурні цінності військовослужбовців беззаперечно зазнали трансформації. Збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини України стало одним із головних стимулів, який заохочує боротися та не здаватися під час захисту суверенітету держави.

«Однозначно так. Рахується, як один з мотиваторів боротись» (Респондент 4).

«Без культурної спадщини не буде нас українців. Так і ми маємо оберегати і наші пам'ятники і нашу культуру, нашу мову. Якщо не буде нашої мови, то навіть ми взагалі боремося, то може ми просто здамося і скажемо: «Ми всі русские, один народ, ми браття». І підемо, але куди ми тепер підемо?» (Респондент 2).

Для розвитку всього українського важливим є популяризація української культури на західному ринку. Це стосується усього спектру мистецтва та спорту. Через правильне позиціонування української культури у міжнародній спільноті відбувається більш якісне зміцнення легітимності української незалежності, автентичності історії України, яка є підґрунтям для існування міцної, соборної та суверенної держави.

«І звісно, що на міжнародному рівні українську культуру треба нести. Треба якомога більше гуртів україномовних. В нас вже є їх багато класних і з доволі якісним продукцією або контентом хорошим Треба все туди, треба все на захід і показувати, що є така країна як Україна. І так само художників в нас повно. Так само кіно. Сеїтаблаєв знімає фільми, одразу ж на англійську мову і на міжнародний прокат. Це все, певною мірою, і розвиває ту культурну ту ДНК нації» (Респондент 6).

До нематеріальної культурної спадщини також відноситься **мова**, важливість наявності якої також було переосмислено під час повномасштабного вторгнення.

Трансформація культурних цінностей чітко простежується на прикладі **мови**. Тобто, попередні пріоритети та звична толерантна поведінка щодо російської та української мови перетворилися на чітку, радикальну позицію.

«Ставлення до мови змінилося. Раніше, як і багато українців, нормально спілкуємося двома мовами. Я з дитинства нею розмовляв. І в мене були ситуації, коли підлаштовуєшся під людину, якщо людина російською, то і ти з людиною російською. Після повномасштабного щось стрельнуло. Людина розмовляє зі мною російською, я далі українською. І мені все одно» (Респондент 3).

Під час повномасштабного вторгнення українська мова виступає чітким ідентифікатором всього українського та навпаки ворожого. Варто брати до увагу вчинки російського агресора, коли на окупованій території пріоритетним є зміна української мови на російську на рівні банерів, вивісок, оголошень. Оточуючи людей ворожою мовою росіяни у публічних місцях витісняють все українське, тобто все те, що воїни Сил оборони України намагаються вберегти ціною власного життя.

«Відповідно українська мова, вона дуже серйозний показник, вона дуже серйозний ідентифікатор... Це важливо дуже. І мова це якраз те. Що роблять москалі, коли заходять на території? Вони одразу міняють вивіски всі! Одразу ж вони! Це російська мова, російська мова, російська мова! І випадки, що пристрелили російськомовних солдат, у нас були... Ну не в нашому баті, але були. Бо вони там російською мовою розмовляють. А ти знаєш хто там вночі російською мовою розмовляє?» (Респондент 6).

«Вот нам повезло, в нас є своя мова, це свобода, да» (Респондент 5).

«Мені головне, щоб встояла наша мова, віра, а в інших ми вже можливо відбудуємо. Головне, щоб не забулася наша мова. Від кого воно пішло, і що» (Респондент 2).

Важливим висновком щодо важливості мови як ідентифікатора є ототожнення російської мови з ідентичністю російської ворожої нації. Кожного разу, коли респонденти говорили про ворогів та/чи про зрадників України, вони застосовували цитати російською мовою. Тому, на нашу думку, це прояв чіткого ототожнення російської мови із ворогом України.

Після повномасштабного вторгнення росії зріс ризик втрати не лише духовну культуру, а також і матеріальну. Через охоплення ракетними обстрілами всієї території України, можливість знищення матеріальної культури є більш ніж реальною. Це, своєю чергою, змінює ставлення до **матеріальної культурної спадщини**, підкреслюючи важливість її збереження для майбутніх поколінь. Матеріальна культурна спадщина є зрозумілим та візуально фізичним об'єктом, який обороняють воїни Збройних Сил України.

«Для мене, от коли пошкоджений будинок слова в Харкові, там жило розстріляне відродження, там ракета прилетіла поруч. Пошкоджені пам'ятники, пошкоджені. От це я просто, крається серце, я не можу на це дивитися, мені ну так, мені шкода цього. Тому що це надбання століть. Це надбання конкретне. От це от в першу чергу треба захищати. Колись Черчилль сказав, він сказав, що потрібно в музеї все поховати, що під час бомбардувань, а за що ж ми тоді будемо воювати? Якщо не за культуру нашу? Відповідно це дуже важливо захистити наші пам'ятки архітектури, скульптури» (Респондент 6).

«Важливо, канешно важливо, треба зберегти, треба ховати, вивозити, оберігати, якщо можна» (Респондент 5).

Водночас, у цьому контексті варто наголосити, що навіть на рівні збереження культурної спадщини матеріальний чинник не переважає над цінністю життя. Тому що кожному військовослужбовцю важливо в першу чергу захистити себе та своїх побратимів, а вже далі, по можливості, збереження матеріальних об'єктів, які насправді є достатньо важливими для країни.

«Все залежить від того, на скільки це можна безпечно зробити, без того, щоб втратити людей. Тому що культурні, матеріальні речі, вони звичайно важливі для майбутнього України, але якщо ти втрачаєш людей, які заради цих культурних речей згодні ризикувати і так далі, то питання в тому звідки це покоління візьметься. Знову-таки, будь які матеріальні речі людина здатна відновити, якщо вона буде цим горіти, якщо вона буде це хотіти.» (Респондент 4).

Вважаємо за доцільне розглянути питання, як так званий **культурний фронт** впливає на військовослужбовців.

«Щодо тих представників, що працюють дійсно в близьких скажімо так регіонах до ведення бойових дій, то звичайно позитивно. Хоча не один раз було так, що вони приїжджали до нас, давали якісь свої концерти, ще щось подібне. Це допомагає, як мінімум розслабляє і повертає тебе десь в якесь цивільне життя, скажімо так» (Респондент 4).

«Я з цим особисто не стикався. До мене не приїзжав ніхто, ніколи, ніде. Ну от хлопцям подобається. Культурний фронт він має бути, мають підбадьорювати» (Респондент 2).

Культурний фронт потрібно залучати для більшої інформативності цивільного населення різних регіонів України стосовно перебігу війни: благодійні збори, історії військових, відео та фото, розповіді очевидців. Такі заходи повинні мотивувати цивільне населення продовжувати допомагати військовослужбовцям будь якими методами. Демонстративне інформування подій на фронті буде виступати чинником розуміння того, для чого саме потрібно вдаватися до над зусиль мешканцям тилових областей, а саме щоб лінія фронту не пересунулася до наразі більш менш безпечних міст, містечок та сіл.

«Це більше потрібно не для військових робити, а для людей, щоб і показувати якісь фотографії, показувати якісь відео, що робиться, бо вони просто забулися, що в Україні йде війна» (Респондент 2).

«А ніяк на цивільне населення вже нічого не впливає. Якщо за два роки ні ракети, ні чого не вплинуло на людей, то мають вірші вплинути? Як деякі любили тих наших сусідів, так і далі люблять» (Респондент 3).

На третьому році війни населення України повинно реалістично дивитися на війну. Щоб кожна людина була обізнана та якісно проінформована про всі події на фронті в реальному часі, звісно що з дотримання усіх правил захисту національної безпеки. Усе перелічене вище буде підштовхувати суспільство не зупинятися, надіятися на краще, ще більше прикладати зусиль для готовності до інтенсивнішого військово захисту країни.

«Люди мають реалістично дивитися на речі. І справді готуватися до війни. Бо ми не знаємо, як далі будуть розгортатися сценарії війни. І не знаємо, що буде далі» (Респондент 6).

Отже за результатами аналізу зібраних даних, значний вплив трансформаційних ціннісних орієнтацій зазнали сімейні цінності, цінність життя, духовні цінності, цінності безпеки та культури.

3. 2. Конфлікт цінностей між військовим та цивільним населенням

Різниця трансформаційного досвіду ціннісних орієнтацій цивільного та військового населення здатна провокувати конфлікт цінностей між даними категоріями населення. Далі з точки зору даного контексту будуть розглянуті гуманітарні цінності.

3.2.1. Гуманітарні цінності

Взаємодія цивільного та військового населення є дуже важливою під час війни. У військових на основі загально сформованих колективних цінностей пріоритетним стає захист цивільного населення. Під час війни ця потреба ще більше зростає, а обов'язки військових набувають більш героїчного та небаченого масштабу, порівняно із мирним часом. Проте для виконання спільної цілі, суспільство повинно бути єдиним. Тому для розвинених гуманітарних цінностей важливим є також розуміння цивільним населенням своєї ролі у захисті суспільства. Це можна забезпечити за допомогою підтримання гідного функціонування міцного тилу, який здатний постійно допомагати та підтримувати військових та у жодному разі не будувати ворожих таборів між військовим та цивільним населенням.

Під час повномасштабного вторгнення гуманітарні цінності трансформуються у всього українського суспільства. При проведенні чергової хвили мобілізації межа між цивільними та військовими все більше стає тонкою та розмитою, що є причиною більш різкої трансформації даної групи ціннісних орієнтацій. Особливо різко це вирізняється тоді, коли цивільна особа приходить до лав Збройних Сил України отримавши мобілізаційне розпорядження.

«Воно не має бути таким, але зараз, воно дуже тісно переплетене. Тому що зараз ти можеш бути будівельником. А пішов, декілька днів, а ти вже у військовому центрі проходиш базову військову підготовку» (Респондент 3).

Тонка межа поділу суспільства на військових та цивільних найбільше лякає цивільних осіб, що спричинено відсутністю стабільності та страхом невідомості.

Найбільше це простежується в осіб призовного віку. Військовозобов'язані, які будь якими методами/способами уникають служби у Збройних силах України, найбільше бояться змінити свій статус із цивільного на військовий.

«От найбільше таке от неприємне відчуття, коли чекаєш того, куди тебе мають далі перемістити. А так то я дивлюся зараз на так званих ухилянтів, людей, які реально бояться. Ну вони там не були, тому вони реально бояться цієї невідомості. Я це чудово розумію, тому що в нас така невідомість була, коли ми з Кам'яця їхали не знати куди» (Респондент 6).

Відповідно змушена та/або свідомо різка трансформація гуманітарних ціннісних орієнтацій цивільних та військових здатна нести свій вплив на внутрішню дестабілізацію українського суспільства.

3.2.2. Трансформація українського суспільства під час повномасштабного вторгнення

Надалі розглянемо зміну ціннісних орієнтацій українського суспільства під час повномасштабного вторгнення, зважаючи на різність трансформації цінностей та мотивації відносно часових меж війни.

У перші дні повномасштабного вторгнення в українському суспільстві помітна була фізична та психологічна трансформація суспільства. На думку військових, така трансформація виявилась короткостроковим ефектом, яка діяла протягом шести місяців. Потім попередні ціннісні орієнтації українського суспільства взяли гору над важливістю щоденно пришвидшувати перемогу.

«На початку повномасштабного це дійсно було щось схоже на націю: всі допомагали, всі були дружні. Там навіть розповідали як збиралися, коктейлі ті вони крутили. Не можеш робити коктейлі, щось носи, не можеш носити щось, варили ті їжаки. І всі допомагали хто чим міг. Зараз прийшов вже трошки час, все, відійшли вони від Києва і люди почали розслаблятися. Тобто почалися знову ті самі хабарі, відкати, схеми.» (Респондент 3).

«Суспільство змінилося в перші дні війни, перші місяці війни. Всі намагались допомагати військовим, всі якимось відносилися адекватно до військових. На

сьогоднішній день війна перейшла вже в ту стадію, що вона людям набридла.»
(Респондент 1).

Трансформація ціннісних орієнтацій відбувалась завдяки якісному формуванню суспільної думки. Цим займалися свідомі, освідченні, розумні, проукраїнські лідери думок. Вони були тими, що зуміли налаштувати суспільство на боротьбу за збереження суверенітету держави та всього українського. Однак чим більш затягнутим стає збройний конфлікт, тим важче тримати суспільство в тонусі. Також на думку опитаного респондента, багато військових, які виконували роль ідейного лідера, а це, своєю чергою, позитивно впливало на формування суспільної проукраїнської думки, вже загинули.

«Українське суспільство звісно змінилося, особливо в перший рік війни. В перші пів року війни це просто візуально було видно, просто фізично це відчувалося, що зміни почалися. Але коли війна почала заходити в такий певний глухий кут, і суспільство знову почало як в 14 році, війна знову почалася перетворюватися на таке собі «АТО – 2», то ти починаєш розуміти, що в нас якби дві планети. І це дуже було видно, коли ти приїжджаєш сюди у відрядження або у відпустки, просто інша планета» (Респондент 6).

«Ну загалом якщо брати, то вони змінилися, але я б не сказав, що в кращу сторону. Вірніше питання навіть не в суспільстві, питання в тому що є багато тих людей, що суспільну думку формували, ну в решті суспільна думка не є чимось особливим, її формують ті, чи інші люди. Вони або загинули, або не мають можливості зараз цим займатися. Відповідно багато людей формують цю думку на основі там (пауза) ну не знаю (пауза) на основі будь якої інформації, яку вони здобувають в інтернеті і не завжди та інформація є проукраїнською. Ну і скажімо так, що в 22 році суспільна думка була більш налаштована на якусь проукраїнську позицію. Ну якщо в загальному брати.» (Респондент 4).

Трансформація ціннісних орієнтацій усього суспільства прямо пов'язане з мотивацією цивільних осіб, які беруть на себе відповідальність приєднатися до Збройних Сил України. За словами військового, перший час до війська

долучалися ті, хто справді знав куди він прийшов і мали відповідну мотивацію: йти за ідею, зберегти суверенітет держави, її мову та культуру.

«Я навіть не знав, що мені будуть платити зарплату. Чесно, я не знав. Я собі ось так от думав, в мене залишається ще в школі сказали, що будуть зарплату платити, залишається зарплата в школі, ось і я не знав, що будуть платити зарплату. Потім я дізнався, о то будуть ще зарплату платити, клас!» (Респондент 6).

«Так нас багато є таких, що ми хочемо воювати, але ми ще в 2022 році сказали: «Ми є, але ми не вічні». Нас вже дуже багато тих, хто вже в землі і тих, хто вже просто (пауза), я вже ходжу з патичком, я не можу ні бронезилет вдіти. З мене вже толку на війні багато немає. Ми скільки могли, ми це все тягнули, але також люди задумайтеся, чи ви хочете, щоб до вас прийшли і вас пороботили, або ми всі разом.» (Респондент 2).

Проте чим далі продовжувалася війна, тим більше було мобілізованих осіб, які часто були абсолютно не готові стати військовослужбовцями. Мотивація людини будується на основі ціннісних орієнтацій особистості. Тому для повного розуміння руху цінностей, потрібно знати та розуміти також і мотиви людини, які призводять до дій.

«Перших напевно пів року, можливо навіть і більше, до року, були доволі мотивовані хлопці, тобто всі знали, куди вони йдуть, навіщо, вони йдуть. Всі розуміли, що їм треба вчитися, здобувати знання, навички. Але те, що я бачу зараз – це просто, кого зловили, того й привезли. Він стоїть в строю і його трусить. І були навіть такі, які читати не вміють, писати. Тому зрозуміло, що мотивації у них ніякої, тому що їх насильно забрали. А на початку взагалі люди, які приходили самі, добровільно, були мільйонери, люди у яких бізнеси. Він стоїть в строю разом з чуваком, який без роботи був останніх два роки» (Респондент 3).

«В вісім годин ранку, я вже стояв у військкоматі. Черги були бешеними у військкоматі. Всі там поривалися. Зараз, то що людей силою затягують у військовий комісаріати, не є позитивно чимось, тому що люди не мотивовані. І

люди вже думають, що нада мені звідси якомсь тікати. Но в той самий час, хлопці, які перебувають в зоні бойових дій, вони виснажені, вони втомлені, їх треба кимось міняти. А велика кількість дійсно мотивованих людей вже на тому світі.» (Респондент 1).

3.2.3. Конфлікт ціннісних орієнтацій військових та цивільних

Тепер з'ясуємо причини та наслідки конфлікту ціннісних орієнтацій військових та цивільних, що негативно впливають на внутрішню єдність держави під час повномасштабного вторгнення.

Втома цивільного населення від війни є природнім явищем, особливо зважаючи на третій рік повномасштабного вторгнення та одинадцятий рік війни. Тема, що стосується відмови від окупованих територій та відмова подальшої боротьби за збереження кордонів держави 1991 року викликає хвилю негативної реакцію військових та певних категорій населення, які вже достатньо втратили під час цієї боротьби.

«... Біда не прийшла в місто і люди вже як втомилися і забули, що війна триває. І є таке поняття, що війна триває два роки, хоча війна триває десять років. І люди загальному вже втомилися і лишилися лише одиниці, які досі допомагають, скажем так Збройним Силам України і вірять в перемогу. Дехто навіть каже, хм... та б вже здали території і вже б закінчили війну. Хоча ніхто не розуміє, що ніхто не збирається закінчувати війну, забравши там декілька територій» (Респондент 1).

«Або ми всім суспільством маємо визнати, що ми віддаємося, віддаємо всю Україну, або віддаєм ту частину України, але якщо так, то нащо ми тоді, хлопців стільки погубило? Зараз треба суспільству також вирішити, що ми робим далі» (Респондент 2).

Болючою та провокативною є думка певної категорії населення, що військові це люди, які дуже багато заробляють та живуть як успішні бізнесмени. Такі заздрісні відчуття провокуються не обізнаністю та нерозуміння населення, якою ціною військовослужбовці отримують свою заробітну плату. Ще одним негативним виявом заздрощів є осуд сімей військових, які здатні дозволити собі

більше матеріального благополуччя ніж інші. Часто особи, які дозволяють собі «розпускати» такі плітки, деструктивно впливаючи на внутрішню єдність суспільства, ніколи не були на місці військовослужбовців бойових бригад та їхніх дружин. Не врахування справжнього стану речей та меркантильне сприйняття світу провокує черговий внутрішній конфлікт цивільних та військових категорій населення.

«Дуже боляче, коли кажуть, що пішов туди заради грошей, а не заради свободи. Але там люди реально вмотивовані, не заради грошей вони туди пішли. Гроші там нічого не значать. Важко, коли дружині говорять, що чоловік на заробітках, коли насправді це багато болю, нервів, страждань, сліз і так далі» (Респондент 1).

«Єдності не хватає, бо зараз бачать військового і його шугаються. Бачать мене з паличкою, але ти ж сам, ти ж за гроші там. Кажу, я всім кажу, хочете я віддаю вам всі гроші, які я заробив, віддаю вам всьо. Віддайте мені моє здоров'я, віддайте мені мою ногу, щоб я міг нормально ходити. Хоча би 50 % того болю, який я пережив за півтори роки, хоча б 50. Кажу віддаю все, тільки дайте, щоб я міг нормально ходити і міг відчувати свою ногу» (Респондент 2).

«Є така фраза на війні: «Відпустіть мене додому, бо мені ваших грошей не нада». Хоть зарплати великі, але зараз ще збільшили, максимум, що може получить солдат, це 200 тисяч гривень, якщо він цілий місяць сидить в окопі і не вилазить. То великі гроші для цивільного життя і не тільки цивільного, даже за кордоном. В них не даром ці 70 тисяч добавилися, бо вже 120 тисяч нікого не тримає» (Респондент 5).

Конфлікт військових та цивільних ціннісних орієнтацій також може виникати через радикальність поглядів військових: стосовно мови, культури, свободи, збереження кордону, ставлення до московського патріархату. На противагу більш толерантного ставлення цивільного населення до всього російського, у військових не виникає питання «яка різниця?» після повернення з зони бойових дій. Більше того, для військових найбільш провокативною позицією цивільного населення є – «А какая разница?». Особливо гостро це

простежується серед тих військовослужбовців, які брали участь в бойових діях та виконували надзвичайно складні завдання.

«Більше ненависті до «кацапів» є в цих людей. Більше мотивації у них. У них є розуміння для чого їх усе» (Респондент 3).

«Не зрозуміло хлопцям, які повертаються із зони бойових дій. Чому досі в публічному просторі грає російська музика? І чому досі так часто можна почути «какая разница?»?» (Респондент 1).

«Мені до цього часу не зрозумілі ті люди, які не можуть ніяк вивчити українську мову, які не можуть зрозуміти, що московський патріархат не має бути в Україні і продовжують ходити в ті церкви. От я не можу цього зрозуміти, от абсолютно. І от як я казав на початку в цьому питанні, я дуже різкий. Я тут, в мене немає якогось компромісного рішення, що ми маємо подумати, що ми маємо дати трохи часу, щоб людина навчилася говорити українською мовою і зрозуміти, що відбувається тут» (Респондент 6).

Військово службовці не можуть дозволити собі здаватися, хоча їхня втома є надзвичайно сильною. Для більшості із них мотивацією слугують близькі, рідні та хобі, яке здатне хоч на короткий проміжок часу повернути у мирне, спокійне життя. Тому важлива постійна підтримка цивільного тилу попри загальносуспільну втому. Лише уникаючи внутрішнього ціннісного непорозуміння країна здатна давати достойний відсіч російській агресії.

«На мене дуже вплинула подія, загинув друг Вітя. До того були втрати, у нас хлопці гинули, командир мого відділення загинув. Ну а коли вже дуже близька людина, то розумієш, що вже не можеш назад. Бо ціна вже заплачена. Це на мене дуже вплинуло, ще до сьогодні тримає» (Респондент 5).

Наступним провокаційним твердженням, що здатне знецінити працю військовослужбовців, які по власній волі та керуючись свідомим вибором брали участь в бойових діях на найбільш небезпечних та гарячих напрямках, задля збереження та захисту державних кордонів України, є позиція застосування покарання за порушення закону у вигляді відправки в найбільш небезпечні, нульові лінії оборони.

«Зараз от всі кажуть, зараз там щось не то зробив все, тебе на Авдіївку, їдь на Бахмут. Ну таж не кожен може туди поїхати і кожен там щось зробити. Просто так поїхати, і люди просто роблять з цього, якщо ти щось не так зробив, то вот я там був, от наприклад Мар'їнський напрямом. От би сказали, то їдь на Мар'їнку, то що я вже погано щось зробив, якщо я вже там був підбитим це типу. Це все знецінює. Суспільство трохи недооцінює людей, але не, як то кажуть, не нам їх судити. Ті хто там був вони такого не скажуть» (Респондент 2).

Через конфлікт ціннісних орієнтацій військових та цивільних, воїни, що приїжджають у відпустку чи демобілізуються, здатні відчувати розчарування після зіткнення з реальним життям. Це проявляється тоді, коли великій частині суспільства насправді абсолютно байдуже на важливість поваги до військових, які ризикують своїм життям та віддають своє ментальне та фізичне здоров'я заради збереження держави та нації. Щоб такого не відбувалося суспільство має бути готовим до демобілізації військовослужбовців. Для більш якісної підготовки до цього надзвичайно важливим є розуміння трансформації ціннісних орієнтацій військовиків. Це один із кроків до розуміння усього спектру їхніх фізичних та психологічних потреб.

«Розчарування. Просто коли ти там, ти думаєш, що все робиш правильно, ти там герой, ти захищаєш свою країну і в цьому плані, тобто високий рівень патріотизму. А приїжджаєш сюди, а тут що, в принципі всім насрати на тебе. Тільки твоя сім'я і там близькі друзі, які ще якимось там переживають. Да всім іншим, є ти, немає тебе? Ну скажемо так, там ти був потрібний, а тут ти нікому не потрібний. Ну крім родини відповідно. Ну і так само там ти ризикуєш постійно своїм життям, здоров'ям. Приїжджаєш сюди, дивишся як у других все класно, дискотеки, танці, п'янки гулянки і трохи обідно» (Респондент 3).

«І скажемо так поранені хлопці, які вертаються навіть на реабілітації, то вони кажуть: «Таке враження, що ми пусте місце, на нас не звертають увагу». І якимось так в цілому не зрозуміло, що де і здається, що війна в країні, але є категорія людей для яких вже війна давним давно закінчилася. А в той самий час

є категорія людей, хто з їхньої сім'ї на сьогоднішній день стоїть в лавах Збройних сил України і для них війна триває досі» (Респондент 1).

Згідно попередніх тверджень та цитат може скластися помилкове враження про негативне ставлення військових до жителів тилкових населених пунктів. Але насправді військовим важливо бачити в повному обсязі те, що вони захищають. Це як результат щоденної важкої праці військовослужбовців, коли вони здатні бачити своїх рідних, близьких, друзів в тилловому відносно спокійному місці в межах країни за збереження якої вони кожного дня здатні до над зусиль.

Важливо, що чітка позиція щодо свого вибору грає вирішальну роль для сприйняття себе там, де ти є зараз. Звісно, що це стосується усіх суспільних сфер, але в межах військової справи наявність свідомого вибору є позитивним для внутрішньої гармонії суспільства.

«З іншої сторони ти розумієш, Слава Богу, що в Кам'янці так спокійно, що тут нічого не прилітає, що люди тут можуть так ходити в кіно, можуть просто ходити по вулицях спокійно. Ходити в кав'ярні і так далі» (Респондент 6).

«Відчуття того, що ми так само є вільна Україна, життя триває, все добре. Ми робимо свою роботу і діти гуляють в парках і люди відпочивають. Мені от зараз також, от відео дивишся, що от там зляться люди в кафе, люди там, а що людям, сісти і плакати? Життя продовжується, от всіх ,зараз його це не торкнулося, ну можливо пізніше торкнеться, не можна нікого от засуджувати, мені це не подобається» (Респондент 2).

Під час повномасштабного вторгнення росії важливою є взаємна адаптація між військовим та цивільним населенням. Суспільство держави, котре вже тривалий час змушене брати участь в збройному конфлікті, повинне звертати увагу на важливість якомога легшої адаптації військовослужбовців у тиллових населених пунктах. Помилково вважати, що це військові в односторонньому порядку змушені звикати до цивільного життя. Для більшої єдності, особливо внутрішньої, конфлікт ціннісних орієнтацій військовослужбовців та цивільних повинен бути мінімальним. Відповідно для цього дві сторони зобов'язані

докладати чималих зусиль для зменшення напруги через непорозуміння життєвих пріоритетів а середині країни, а всі сили направляти на боротьбу із зовнішнім ворогом. Для цього потрібно глибше досліджувати питання адаптації військових тут і зараз, щоб внутрішнє життя держави було комфортним для всіх її суспільних учасників.

«Не ми маємо привикнути ті, що повернулися сюда, а суспільство має привикнути до нас. Нас сприйняти. Та я ж не маю проти: співайте, танцюйте всі. Ну але також населенню треба не тільки говорити, що вот, ми приїхали, вон хлопцям розкажіть, що ви маєте привикнути, ви маєте якось привчитися до того, що хлопці повертаються. І їм не Німеччина, яка вже не воює 80 років, де я на інвалідній колясці міг добратися з любої точки Мюнхена в любую точку, куда мені треба, на інвалідній колясці. В нас з дому вийти не можна, це метро, автобус, трамвай» (Респондент 2).

Влада та суспільство повинні мати пряме зобов'язання докладати якомога більше зусиль для комфортної адаптації поранених військовослужбовців. Це має розпочинатися від звичайної поваги до можливості безперешкодно далі працювати на благо країни за відповідними можливостями. Мають бути розроблені державні програми підтримки сімей військовослужбовців, особливо тих, хто втратив близьких людей. Цього можливо досягнути при наявності нормального функціонування спільного скелету ціннісних орієнтацій та поглядів в одному напрямку. Звичайно навіть в мирному житті цього достатньо важко досягнути, але під час активної зовнішньої збройної агресії росії це є просто необхідним.

«Дуже багато військових частин просто відказуються від людей. І той хлопець, який йшов воювати за своє цей, він просто зараз лишився без нічого, його на роботу зараз вже ніяку не хочуть брати. Йому немає чим кормити ні рідних, ні себе. І він думає, краще б я тоді загину, сім'я получила б якісь гроші і мала б щось. А так ми просто поранені стаємо тягарем для суспільства, для всіх. Ну от навіть якщо взяти розрекламовані кінезіс центри, допомога. Я коли приїхав, мені потрібна допомога, а вони сказали ми таким не займаємося. Ніхто

ніде таким не займається, санаторіїв для нас дуже мало. А масажі по 300, 400 грн один сеанс. Ну якщо живеш один з батьками, гроші тільки на себе, то можливо» (Респондент 2).

3.2.4. Матеріальні цінності

Зважаючи на те, що однією із причин конфлікту цивільного та військового населення є високі заробітні плати останніх, пропонуємо розглянути матеріальні цінності та визначити реальне ставлення армійців до матеріальних благ, перебуваючи в зоні бойових дій.

Після 24 лютого 2022 року відбулася трансформація матеріальних цінностей, які змінили своє місце в ціннісній ієрархії та опустилися нижче, ніж були до повномасштабного вторгнення росії та безпосередньої участі в бойових діях.

«Якщо взяти відношення до чогось матеріального, то воно дуже десь далеко стало. Якщо воно вважалось досить головним» (Респондент 4).

Гонитва за квадратними метрами, модним брендом одягу та й просто за дорогими речами залишається в цивільному житті. Наразі актуальними потребами військових є, здавалося б, дуже прості речі, які, своєю чергою, є життєво необхідними: їжа, вода, тепло, сон, якісна екіпіровка, зброя.

«Знову таки в цивільному житті ми щось собі там хочемо і вот думаємо, що ми без цього не можемо обійтися. Хочемо так собі примітивний приклад, якийсь телефон новий. А там, там ти цього не розумієш, там ти хочеш нормально поспати, як на мене має бути хоч нормально помитися і туалет, тобто ми вже ж таки люди цивілізаційні. Тому воно таки ніби примітивне, але насправді, там ти розумієш, що усі от такі погоні за чимось таким – не зрозуміло навіть воно треба все, за якимись лахами, ще за чимось. Воно там не потрібно геть зовсім. Там ти думаєш про інакше, там ти думаєш, щоб тобі було зручно, щоб була зручна форма, щоб було тепло, щоб не підвела зброя, бронік, каска» (Респондент 6).

Під час бойових дій абсолютно не важливо, скільки коштує необхідна річ. Головним залишається можливість виконання правильної функції певного

предмету. Тому що саме додаткове якісне екіпірування та зброя здатні зберігати життя військовим.

«Що стосується матеріального, однозначно, що ти абсолютно там не заморочуєшся, скільки коштує якась там річ. Якщо вона потрібна, то вона потрібна» (Респондент 4).

Трансформація матеріальних цінностей військовослужбовців – характерний приклад переосмислення необхідності мати усі ті матеріальні речі, які постійно хочеться, дивлячись на інших індивідів: кращу машину, більшу квартиру, новіший телефон, дорогий одяг та інше. Як висновок – без цього усього теж можна щасливо жити, отримуючи задоволення від буденних дій із можливістю задоволення базових потреб.

«І там ти дійсно переосмислюєш, і так собі думаєш, а дома, що мені треба, мені треба метри, мені нада то, мені нада сьо, мені нада ще щось (посміхається). Немає світла, немає води, можна, людина живе всьо нічого, пішов до криниці набрав відрами воду, так само приготував собі їжу, світла нема, нічого, сонце встало в хаті світло. Сонце сіло – ввімкнули ліхтарики і це не є. То що ми вважаємо, що ми без цього жити не можемо, можемо (посміхається), воно нам не потрібно» (Респондент 1).

Відзначимо ще один важливий помічений аспект. Спостерігається упускання матеріальної фактору, заради можливості жити у власній суверенній вільній країні, яка гарантує дотримання усіх демократичних прав та свобод. Скажімо, ті українські цивільні громадяни які під час війни рятуючи своє життя та життя своїх дітей виїхали за кордон, чи військові, які вимушено проходили лікування за межами України, здатні переосмислити важливість проживання вдома, в своїй державі, попри матеріальну перевагу проживання в іноземній країні.

«Я пробув півтори роки в Німеччині на лікуванні та реабілітації. Ще до війни ми з дружиною хотіли виїхати, там заробляти гроші. Але зрозуміли за півтори роки, що краще трошки тут, чим багато там» (Респондент 2).

Отже розглянувши трансформацію гуманітарних цінностей виявлено, що різкість та різність досвіду зміни гуманітарних цінностей здатна нести деструктивний вплив на внутрішню стабільність українського суспільства.

На зміни ціннісних орієнтацій суспільства загалом впливають: чинник тривалості збройного конфлікту, формування суспільної думки та мотивації приєднання до Збройних Сил України. Будь який внутрішній деструктивний конфлікт цінностей щодо інтересів військових та цивільних несе негативний вплив на єдність нації. Незважаючи на різне сприйняття матеріальних цінностей вони змінили своє місце в ціннісній ієрархії військовослужбовців та перемістилися нижче, ніж були до повномасштабного вторгнення.

3.3. Пертурбація професійних та колективних цінностей

Трансформація колективних та пертурбаціям професійних цінностей військовослужбовців здатні впливати на побудову унікального середовища з набором конкретних законів та правил групи, де індивідуальні цінності відходять на другий план, а пріоритетним є колективні.

3.3.1 Професійні цінності

Участь у бойових діях має здатність затягувати. При таких умовах важливо, щоб були більш пріоритетні речі, які здатні слугувати «холодним дощем» для розуміння важливості цінності життя, сімейних цінностей та загалом усіх цінностей цивільного життя. Для кожної особистості «холодний дощ» є індивідуальним чинником, який не дозволяє військовій справі вийти на верхівку ієрархії цінностей. Це може бути любляча сім'я, друзі, справа життя та інше.

«Ці відпустки вони (задумався), треба додому приїжджати, обов'язково треба. Щоб тожє такі дурні думки не лізли в голову, тормозили їх трохи і на землю ставили. Відпустка, там додому подзвонити, з дітьми поспілкуватися, воно тебе трохи приземляє» (Респондент 5).

Військова справа здатна затягувати через значно простіше сприйняття світу, крізь призму виконання різноманітних військових завдань. Коли є чітке розуміння ворогів та друзів.

«Да це ж типу така штука, що воно затягує. Ну тобто ти раз приїхав – подивися, якась херня, тут робиться, другий раз подивився. Блін, ну там же ж пацани, а там вже все налаштовано в тебе, ти розумієш, хто, що, де, коли. Тобто і реально, як я казав, сумуєш за ними і реально хочеш повернутися до них» (Респондент 3).

Така здатність легко визначати хто ворог, а хто друг пояснюється наявністю чіткого зовнішнього агресора, боротьба з яким стає більш пріоритетною, ніж внутрішні міжособистісні непорозуміння. Також це є реальним через майже цілковиту відсутність соціальних масок серед військовослужбовців, які знаходяться на першій лінії оборони фронту та беруть безпосередню участь в бойових завданнях.

«Показувати і думати, що ти такий весь Рембо – не було там такого і власне там цього взагалі немає, це все напускне. І воно все зникає там, ти маєш бути тим, ким ти є і не показувати, не придумувати, що ти собі такий там весь із себе. Бути самим собою в армії це ок. О це ще одне таке, бути самим собою і от тоді, якщо ти є тим, ким ти є, тебе і поважати починають, і розуміти більше. Тобто не потрібно там перевтілюватися там в людину, якусь надлюдину і показувати, що ти такий весь крутий. Там треба бути таким, як ти є, самим собою. Відповідно, як то кажуть: «Будь проще і к тебе люди потягнуться». От це от для армії нашої це точно» (Респондент 6).

Під час бойових дій найбільше цінується справжність. Соціальні маски та гра на публіку, ілюзія ідеальності досить швидко розбивається під тиском реальності, чоловічого колективу, який одразу може визначити справжню сутність особистості. Пояснюється це важливістю наявної довіри в колективі та одне до одного. Бо від дій кожного залежить твоє життя та твого оточення.

«Не знаю як правильно сказати, ну короче кажучи, панти там не проходять. Так як це в цивільному житті відбувається, можна багато чого

говорити, розказувати. Іноді це навіть напівдіями, напівмірами підтверджувати. Але ну там так не вийде. Якщо ти щось можеш, то можеш, якщо ні, тоді ні» (Респондент 4).

«В цивільному житті, ти можеш грати картинку для соціуму. Там ти не можеш довгий час грати. В колективі чоловіків, дуже легко розкусити хто є хто. За тобою постійно спостерігають. Ти не можеш довгий час грати і створювати ідеальну картинку. Якщо зробили висновок, що ти дурак, значить таким ти і є» (Респондент 1).

Також війна здатна ще більше затягувати, коли військові отримують задоволення від вдало виконаних завдань, результатом яких є врятовані життя військових та цивільних.

«Ловиш кайф від успішного виконання завдання. Всього кругом літає, бомбить, роботу зробили, втікли, їдеш в машині, вже назад від'їхали – спокійно. А потім дзвонять і кажуть, що батальйон врятували, бо купа ворожих танків підірвалися на мінах, що ми ставили, і згоріли» (Респондент 5).

Військовослужбовці часто сходяться на думці, що для якісного виконання бойових завдань та повної віддачі військовій службі, у армійців не повинно бути нічого важливішого за службу: ні дружини, ні сім'ї, ні батьків, ні іншої улюбленої справи життя. Тоді людина свідомо здатна попроситися зі своїм життям під час небезпечного бойового завдання. Як би це страшно не звучало, але за словами респондента «переконати себе, що ти вже труп» допомагає позбутися страху, який дуже заважає викладатися на повну.

«Солдат має бути холостяк і без дітей, це я зрозумів. Тоді все буде нормально. А і круглий сирота, тоді він буде віддаватися на 100%, його нічого не тримає. Це з однієї сторони, а з іншої є такі, що знають за кого вони стоять в армії, що за ними діти, за ними сім'я» (Респондент 5).

Повернення до тилового населеного пункту, або ж переведення в тилу частину здатне розвіяти попереднє сприйняття світу, коли все чітко, зрозуміло та однозначно. Військовий повертається з ротації та вимушений знову ставати учасником складної взаємодії усіх категорій суспільства, а головне цивільного

населення. Таке повернення до іншої реальності може розчарувати та призводити до пригніченого стану.

«В мене найбільший дискомфорт, коли я попав в тилову частину, де я взагалі не відчув, що там іде війна в країні. Така якась показушна армія, така якась радянська, якимсь таке ставлення. На мене там був наїхав один офіцер-капітан, бивший мент, вони всі такі. Бо я йому честь не віддав, наїхав, де я взагалі сержанта отримав? Ну де, на полі бою. Ну бо я йому честь не віддав, ну блін, під час війни. Відчувається, що у бойовій частині між солдатом, сержантом і офіцером більш спокійне спілкування. А в тилівій тільки руко піднімання до голови і це мене бісить дуже, аж трусить від дискомфорту» (Респондент 2).

Отже, на конкретних прикладах бачимо складну картину того, що є цілий ряд причин, чому військовим може подобатися воювати та чому все ж таки війна здатна затягувати, як і будь який інший вид діяльності. Вважаємо за доречне висвітлити ще одну проблему, яка може виникнути, коли військова справа бере гору над усіма іншими цінностями ієрархії. Тоді життя більше перестає бути поділеним на військове та цивільне, а стає цілісним. Пріоритети стають більш стійкими незалежно від середовища перебування: відпуски чи чергової ротації. Тому що все життя перетворюється на «шлях воїна».

«Там в мене з'явилося багато друзів на війні. Цінність в тому, що коли ти робиш щось разом і захищаєш одне ви робитеся також сім'єю На даний момент ті люди, які мене витягували з поля, зараз стали моїми кровними братами. Але це вже 22 рік. А з 14 року так, ми були. Кожну ротацію ти пам'ятаєш, не забуваєш з кожним, кожен стає тобі як брат рідний» (Респондент 2).

Здавалося б, що військова справа під час війни на першому місці ієрархії цінностей є позитивним показником. Проте, цілком ймовірно це може нести за чималі собою негативні наслідки. Коли здатність війни затягувати бере гору – виникає ризик бути відірваним від цивільного життя. Це, своєю чергою, стає небезпечними для самої особистості військового при вимушеній демобілізації, зазвичай через поранення, яке більше не дозволяє брати участь в бойових діях.

Тому що втрата можливості жити попереднім життям є серйозним стресором і, відповідно, негативно впливає на адаптацію пораненого військовослужбовця.

Зважаючи на попередньо розглянутих професійних цінностях, які здатні підійматися в ціннісній ієрархії завдяки: відсутності соціальних масок; цінності справжності; довіри до колективу; спрощеного розуміння ворогів та друзів. Варто розглянути яких трансформацій зазнають колективні цінності під час усті в бойових діях.

3.3.2. Колективні цінності

Під час повномасштабного вторгнення цінності свободи особистості та індивідуалізму відтісняються в низ ієрархії. Натомість більшого значення набувають колективні цінності, заради виконання спільної мети попри усе. Колективне стає вище за індивідуальне та змушує більше довіряти колегам, побратимам та своєму безпосередньому керівництву. Яскраво простежується взаємозалежність колективних цінностей та довіри задля виживання одне одного на війні.

«Там доводиться вчитися довіряти тим, хто поряд з тобою. Бо без цього ніяк і сам ти нічого не зможеш зробити. І сам ти не зможеш вижити. Все одно завжди твоє життя залежить від когось. Ким би ти там не був, професійним, чи не професійним. Підготовленим, чи не підготовленим. Ну мабуть це довіра до людей, які поруч з тобою. В цивільному житті такого точно немає, тому що усі в цивільному житті стараються менше довіряти людям» (Респондент 4).

Колективні цінності позитивно трансформуються, коли підкріплені довірою одне до одного. Довіра виступає з'єднувальним матеріалом для утримання міцності та стійкості кожного колективу. Більш гостро це спостерігається під час безпосередньої участі в бойових діях та при виконанні важливих військових завдань.

«Тобто були певні моменти, певні ситуації, коли ми виходили на виконання певних дій. І через відсутність довіри до когось, його там не брали з собою. Бо просто я йому (пауза), от він мені не подобається, йому не довіряю. І це в першу чергу в загальному. І в цілому базується от як би от вихід на якусь певну

операцію. Довіра. Щоб ти знав, що тебе прикриють. Допоможуть, прикриють» (Респондент 1).

«У цивільному житті ти більше свободний, а тут більше прив'язаний до одного колективу і все!» (Респондент 5).

Колективні цінності, погляди та сприйняття ситуацій здатні нести як позитивний так і негативний вплив на індивіда. Характер налаштування групи на конкретний результат впливає на особисте сприйняття складності та небезпеки завдання.

«Да коли в тебе там наприклад такий підрозділ, де вас не багато, ну пару чоловік. Всі починають, от всьо, всьо пропало, ми всі помрем, нас зливають, нас там завтра-після завтра, нас не буде. Ти вже сам починаєш думати про те, коли в тебе мотивований підрозділ, все буде добре, давайте зробимо так, давайте зробимо по іншому, пропонують варіанти. Позитивно висловлюються. Ну просто я ж кажу, якщо з панікьорами попасти, то ти сам починаєш паніку розводити, а якщо з нормальними хлопцями, які не разносять цю паніку, які мислять і щось роблять для загальної мети, то так воно простіше. Ну і ти сам відчуваєш і тягнешся до них» (Респондент 3).

Щоб досягнути цілковитої довіри в колективі під час перебування в зоні бойових дій потрібно зважати на індивідуальні риси індивідів та їхню взаємодію. Довіра, розуміння, взаємоповага, відданість є позитивними характеристиками відповідно сформованого колективу, який при наявності перерахованих ознак має переваги в успішному виконанні бойових завдань.

«Там сказали іти і ти береш і йдеши, як баран може, не знаю (сміється). Спочатку ти не знаєши хлопців, куди попадаєши, ти нікого не знаєши, ти там трохи спілкуєши з ними, вже битовуха з ними разом, поляна з ними разом, проходиши навчання разом. Ну вже потім даже формуються відділення, підлаштовуються під когось. Той того не любить, той того, виникають вже групи. Тоді група вже сформувалася і всі працюють так» (Респондент 5)

Участь в бойових діях здатна затягувати, коли професійні цінності займають найвище місце в ціннісній ієрархії військовослужбовця. Попри ряд

переваг побудови саме такого порядку ціннісних пріоритетів, це також може нести і негативний вплив на особистість військовослужбовця, через ризик бути відірваним від цивільного життя, що впливає на важкість адаптації при демобілізації. Саме пріоритет колективних цінностей над індивідуальними здатне забезпечити, на скільки це можливо, комфортне існування в зоні бойових дій окремих індивідів.

Отже, в даному розділі на основі шести глибинних напівструктурованих інтерв'ю було розглянуто трансформацію ціннісних орієнтацій військовослужбовців. За результатом аналізу даних було визначено, що зазнали трансформацій сімейні, духовні, матеріальні та культурні цінності військовослужбовців. Це, відповідно, вплинуло на пріоритетність ціннісної ієрархії військовослужбовці. Водночас цінності життя та безпеки набули нового значення через те, що в зоні бойових дій безпеки як такої не існує, а можливість втратити життя стає рекордно високою. Гуманітарні цінності були розглянуті з точки розу конфлікту цінностей цивільного та військового населення. Розмита межа між цивільними та військовими здатна впливати на збільшення страху невідомості, що впливає на трансформацію гуманітарних цінностей. За результатами аналізу даних ми виявили, що фізичні та психологічні трансформації суспільства, які сталися під час повномасштабного вторгнення, залежать від тривалості збройного конфлікту; формування суспільної думки та мотивації приєднання до Збройних Сил України. Також визначено, що будь який ціннісний конфлікт військового та цивільного населення України негативно впливає на внутрішню єдність держави. Під час повномасштабного вторгнення колективні цінності для військовослужбовці стали більш пріоритетними, відтіснивши на задні план цінності індивідуалізму.

ВИСНОВКИ

Розуміння людської поведінки та мотивації є можливим через знання теоретичних засад цінностей та ціннісних орієнтацій. Загалом цінності можемо поділити на дві групи: матеріальні, до яких можемо віднести майно, різноманітні предмети й товари та духовні (нематеріальні), а ціннісні орієнтації є певним соціально-психологічним феноменом. Незважаючи на важливість теоретичного розуміння цінностей, у сучасній науці наразі не існує єдиної загальноприйнятої концепції. Особливо це стає актуальним тоді, коли країна бореться за збереження суверенітету, а головну роль при цьому відводиться військовослужбовцям. Трансформація їхніх цінностей однозначно впливатиме на усе суспільство загалом. На ці процеси впливає тривалість війни та участь у бойових діях. Чим довше армієць воює, тим глибшими є зміни цінностей. Скажімо, у перших місяцях повномасштабного вторгнення особливе місце займали цінності безпеки держави та її суверенітету, натомість цінність власного життя значно нівелювалась. Чим далі затягувалась війна, в ієрархії цінностей на перше місце виходили сімейні та культурні. Якщо із сімейними ситуація стала цілком зрозумілою, то із культурними цінностями у широкому розумінні стався цікавий висновок. У військовиків приходило усвідомлення того, що якщо не вберегти матеріальну та нематеріальну культурну спадщину, тоді буде складно вберегти країну. Оскільки саме історичні пам'ятки, мова та література є тим самим багато тисячолітнім фундаментом Української державності.

Сформоване дослідницьке питання було розв'язано при допомозі методу напівструктурованого глибинного інтерв'ю. Зокрема, таких інтерв'ю проведено із шістьма військовослужбовцями, вибір яких визначався участю у бойових діях під час повномасштабного вторгнення. Якість зібраних даних забезпечувалася наявністю у кожному інтерв'ю логічного викладу думок, коректних відповідей на контрольні запитання. Обробка зібраних даних відбувалась під час таких етапів: транскрибування, кодування, нотування, аналіз та інтерпретація зібраних даних. Також нами операціоналізовано ключові поняття дослідження.

Результати аналізу зібраних даних дали змогу з'ясувати зміни суспільних цінностей військовослужбовців під час повномасштабного вторгнення. Можемо стверджувати про те, що значної трансформації зазнали:

- **сімейні цінності** через переосмислення важливості якісного проведення часу з сім'єю та знецінення конфліктів та дрібних непорозумінь;
- під час участі в бойових діях **цінність життя** набуває нового значення, через рекордно високий ризик загинути;
- **духовні цінності** трансформуються через жахливі події, які оточують військових під час участі в бойових діях. З'являється віра у вищу силу, що здатна захистити на полі бою. Попри можливе скептичне налаштування до **духовних цінностей** у цивільному житті, в екстремальних ситуаціях, спричинених війною, **духовні цінності** стають важливими для військовослужбовців та виконують функції захисту та збереження життя;
- в зоні бойових дій безпека, як така, відсутня; тому усвідомлення того, що всі твої близькі та друзі, завдяки тобі в безпеці, задовольняє ціннісну потребу власної **безпеки**;
- збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини є важливим для військовослужбовців і слугують одним із головних стимулів, що мотивує продовжувати боротьбу. В даному контексті **культурні цінності** трансформуються через радикалізацію ставлення до української мови та культури загалом.

Окрему увагу приділено висвітленню конфлікту цінностей між військовим та цивільним населенням. Провокувати такий конфлікт можливо за допомогою:

- пропозицій відмови від окупованих територій;
- відвертих заздрощів військовослужбовцям та їх родинам через велику заробітну плату;
- радикальності поглядів військового на протиположне ставлення цивільного населення до всього російського;
- демонстративної втоми цивільного населення тилкових регіонів, тому що військовослужбовці не можуть дозволити собі здаватися, хоча їхня втома є надзвичайно сильною;

- позиції застосування покарання за порушення закону у вигляді відправки в найбільш небезпечні, так звані нульові лінії оборони;
- байдужості до учасників бойових дій та відсутності поваги.

Аналіз трансформації гуманітарних цінностей виявив, що різність досвіду зміни гуманітарних цінностей негативно впливає на внутрішню стабільність українського суспільства. Визначено, що тонка межа поділу цивільного та військового населення найбільше лякає осіб призовного віку, які дуже бояться змінити статус цивільного на військового. Здебільшого це спричинено страхом невідомості, відсутності далекоглядної стабільності. Трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства відбувається під впливом формування суспільної думки, мотивації осіб, які вже мають статус військовослужбовця та цивільних осіб, які беруть на себе відповідальність приєднатися до Збройних Сил України.

До повномасштабного вторгнення росії матеріальні цінності займали досить високе місце в ієрархії цінностей військовослужбовців. Участь у бойових діях суттєво змінило відношення до матеріальних благ: на перше місце вийшли ті речі, які потрібні виключно для збереження життя та успішного виконання бойових завдань.

Відбулися певні зміни професійних та колективних цінностей. Здатність військовослужбовців безпосередньо в зоні бойових дій будувати унікальне середовище, формуючи при цьому пріоритет колективних цінностей, впливає на трансформацію професійних цінностей. Участь в бойових діях та перебування у військовому колективі має здатність затягувати. Причинами цього є чітке розуміння ворогів та друзі, відсутність соціальних масок серед військовослужбовців; цінність справжності на протигагу ілюзії ідеальності; наявність довіри в колективі, що прямо впливає на здатність виживати під час екстремальних подій; отримання задоволення від успішного виконання завдань.

Колективні цінності військових під час перебування на лінії бойового зіткнення витісняють індивідуалізм. Довіра, взаєморозуміння, спільність ціннісних орієнтацій є позитивними характеристиками якісно сформованого

колективу, який при наявності вище перерахованих ознак здатний виживати в екстремальних умовах та успішно нищити ворогів.

Зміни у професійних цінностях військовослужбовців пов'язані із особистими рисами характеру. З одного боку, це максимальні віддача на бойових завданнях, а з іншого – ризик бути відірваним від цивільного життя, що прямо пливає на важкість адаптації при демобілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Біленчук, П., Кочетков, В., Міщенко, В. (2005). Військовослужбовець. *Енциклопедія Сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-34490>
- Букачевська, Н., Атаманюк, З. (2018). Моральні та матеріальні цінності як основа гармонійного розвитку людини. *Освіта та соціалізація особистості : матеріали VI Всеукр. інтернет-конф.* (сс. 35-36). Одеса. <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2788/1/Atamanyuk6.pdf>
- Васковець, О. (2023, 24 квітня). Базові принципи гуманітарної діяльності. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». <https://naub.oa.edu.ua/bazovi-pryntsypy-humanitarnoyi-diyalnosti/>
- Великий тлумачний словник сучасної мови. <https://slovnyk.me/dict/vts/цінність>
- Губерський, Л. (2014). Фундаментальність гуманітарних цінностей в освітньому процесі. *Філософські проблеми гуманітарних наук*, 24, 4-8. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fpgn_2014_24_3
- Долинська, Л., Максимчук, Н. (2008). *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навчальний посібник для студентів ВНЗ*. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В. <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/2161/Dolynska-L.V.-Maksymchuk-N.P.-Psykhologia-tsinnisnykh-orientatsii-maibutnoho-vchytelia.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Журавльова, Л., Кротюк, К. (2020). Особливості ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки*, вип. 10 (55), 26-36. <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pn/article/view/909/810>
- Іщенко, С. (2015). Аксіологічний аспект професійної підготовки майбутніх офіцерів до виховної роботи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / [гол. ред.: М.Т. Мартинюк]. (сс. 117-123). Умань : ФОП Жовтий О.О. <http://fpo.udpu.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Ischenko.doc>

- Кислинська, Д. (2015). Ціннісні орієнтації: теоретичний огляд. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 18, 89-97. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f065402-1e75-4cf3-a179-5e00362bfab7/content>
- Костенко, Н., Скокова, Л. (Ред.). (2009). *Якісні дослідження в соціологічній практиці: Навчальний посібник*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Лісовий, В. Цінність. *Філософський енциклопедичний словник*. <https://slovnyk.me/dict/fes/цінність>
- Махлай, І. (2019). Фактори, які впливають на формування сімейних цінностей у підлітків з неповних сімей. <https://dspace.onu.edu.ua/items/84a16350-0e86-4a21-bfe9-57688f440a1c>
- Матяж, С., Березянська, А. (2013). Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Соціологія. Том 225. Вип. 213. 27-30.* https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Npchdusoc_2013_225_213_7.pdf
- Міщенко, М. (2017). Матеріальні культурні цінності в національному культурному просторі. *Культурологічна думка*, 12, 160-164. https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD12_Mishchenko.pdf
- Мельник, В. Безпека особи: ціннісний вимір. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10259/1/БЕЗПЕКА%20ОСОБИ%20ЦІННІСНИЙ%20ВИМІР.pdf>
- Наконечна, О. Духовні цінності. *Велика українська енциклопедія*. [https://vue.gov.ua/Духовні цінності](https://vue.gov.ua/Духовні_цінності)
- Настояща, К. Постматеріальні цінності сучасної Європи. Matrix. URL : <https://matrix-info.com/postmaterialni-tsinnosti-suchasnoyi-yevropy/>
- Неприцька, Т. (2022). Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України. *Політичне життя*, 3, 93-97. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.11>

- Панок, В. (2023). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник НАПН України*, 5(1), с. 1-12.
<http://dx.doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
- Пилявець, Р. (2005). Війна. *Енциклопедія Сучасної України*.
<https://esu.com.ua/article-34448>
- Потіха, О. (2023). Вплив військових дій на Сході України на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Teoria i metodyka doskonalenia zawodowego kadry akademickiej jako elementu kształcenia ustawicznego w systemie szkolnictwa wyższego, nauki i praktyki pedagogicznej. Tom 1.: Zbiór prac naukowych / Redakcja naukowa Zoia Sharlovych*. (ss. 160-162). Łomża, Wydawnictwo : MANS w Łomży.
https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41153/1/Збірник_Łомжа_2023-160-162.pdf
- Пугач, М. (2012). Матеріалізм vs постматеріалізм: що цінують українці? Вимір. Політчиний клуб. <https://vymir.wordpress.com/2012/10/08/матеріалізм-vs-постматеріалізм-що-ціну/>
- Рибак, О. (2017). Цінності та ціннісні орієнтації, їхнє значення у розвитку особистості. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 1, 105-113. http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/1_2017/14.pdf
- Сіткар, В., Сіткар, С. (2022). Вплив на зміну людських цінностей: соціально-психологічний аспект. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль)*. (сс. 73-79). Тернопіль : Вектор ; ТНПУ ім. В. Гнатюка.
http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25705/1/Sitkar_Sitkar.pdf
- Скуратівський, В. (2016). Культурні цінності. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
<https://esu.com.ua/article-51489>

- Судин, Д. (2022, 24 серпня). Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>
- Хлонь, О. (2018). Ціннісні орієнтації в контексті формування мотивації до правосвідомості молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*, 4, 161-166. <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/164/153>
- Шайгородський, Ю. (2009). Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*, 4 (36), 65-73. https://lib.iitta.gov.ua/731392/1Ціннісні%20орієнтації%20в%20психол_структурі%20особистості.pdf
- Шайгородський, Ю. (2010). Поняття «трансформація» як інструмент аналізу соціальних змін. *Освіта регіону*, 4, 52-57.
- Шипунов, Г. (2015). Постматеріалізм як ціннісна основа «нових лівих» політичних партій. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 8, 23-30. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/8_2016/5.pdf
- Щерба, О. (2020). Структура потреб споживачів у контексті модерних концептуалізацій цінностей і ціннісних орієнтацій. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 1, 83-95. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.12>
- Щербань, А. (2014). Ціннісні орієнтації особистості та їх класифікація. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 64, 194-198. <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2014/64/25.pdf>
- Brekhus, W. (1996). Social Marking and the Mental Coloring of Identity: Sexual Identity Construction and Maintenance in the United States. *Sociological Forum*, 11(3), 497-522.
- Czarmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London–Thousand–New-Delhi: SAGE Publications Ltd.
- Hofmeister, Á. Simányi, L. (2006). Cultural Values in Transition. *Society and Economy*, 1, 41–59. <http://dx.doi.org/10.1556/SocEc.28.2006.1.3>

- Inglehard, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Schwartz, S. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1), 1-20. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

ДОДАТКИ

Додаток А. Гайд для проведення напівструктурованого глибинного інтерв'ю трансформацій ціннісних орієнтацій учасників бойових дій

1. Цінності загалом:

Чи змінилося сприйняття цінностей під час повномасштабного вторгнення? Якщо так, то які та як?

Які цінності для Вас були найважливішими до початку повномасштабного вторгнення?

Як змінилися Ваші ціннісні орієнтації під час участі в бойових діях?

Чи відчуваєте наслідки трансформації ціннісних орієнтацій зараз? якщо так, то які?

Які події призводили до переосмислення та зміни ціннісних орієнтацій?

Які цінності цивільного життя втрачають свою актуальність в зоні бойових дій?

Які цінності, на Вашу думку, важливі для військовослужбовців в зоні бойових дій та неважливі або непомітні для життя в цивільних умовах .

2. Ціннісні орієнтації військових:

Як змінилися цінності українського суспільства після повномасштабного вторгнення?

У чому різниця ціннісних орієнтацій військового в мирний час та ціннісних орієнтацій військового під час війни?

Які ціннісні пріоритети допомагають боротися із стресом на війні, що сприяє отриманню мотивації боротьби?

Чи є цінності, які стали для Вас нормою під час війни, а раніше сприймалися як відхилення суспільства?

Які цінності відійшли на другий план під час війни?

Чи відчуваєте Ви брак задоволення ціннісних потреб під час повномасштабного вторгнення, якщо так, то яких?

3. Гуманітарні:

Чи змінилося Ваше сприйняття суспільного поділу на цивільних та військових?

4. Сімейні цінності:

Чи змінилися сімейні цінності під час повномасштабного вторгнення?

Чи помічали Ви зміну свого ставлення до сім'ї та сімейних цінностей під час повномасштабного вторгнення?

5. Духовні цінності:

Чи змінилося ставлення до духовних цінностей після та під час участі в бойових діях.

6. Цінності безпеки:

Чому Ви надаєте перевагу під час війни? Свободі чи безпеці?

Що для Вас є безпека?

Що для Вас означає цінності безпеки під час/до повномасштабного вторгнення?

Чи стикаєтеся Ви з браком безпеки під час війни? Як Ви задовольняєте потребу безпеки під час бойових виїздів?

Які зовнішні та внутрішні умови дозволяють відчувати безпеку під час перебування в зоні бойових дій?

7. Культурні цінності:

Як на Вашу думку змінилися культурні цінності під час війни?

Чи важливе для Вас збереження культурної спадщина під час війни?

Чи важливе збереження матеріальної культурної спадщини під час війни: церкви, музеї, замки, палаці, архітектурна спадщина міст та сіл?

Чи цікавилися Ви питанням збереження культурної спадщини до повномасштабного вторгнення?

8. Матеріальні та постматеріальні цінності:

Що для Вас є матеріальними та постматеріальними цінностями? Як на Вашу думку змінився пріоритет матеріального та духовного під час повномасштабного вторгнення для вас особисто та для суспільства в цілому?

Що Ви відчуваєте після повернення із зони бойових дій у тиллові міста та села?

Додаток Б. Соціально-демографічна анкета

1. Вік
2. Стать
3. Рід військ
4. Сімейний стан
5. Чи змінювався Ваш сімейний стан після повномасштабного вторгнення?
6. Скільки часу Ви перебували в зоні бойових дій?
7. З якого року перебуваєте в лавах ЗСУ
8. Чи перебували Ви в зоні бойових дій до повномасштабного вторгнення?

Додаток В. Транскрибування напівструктурованого глибинного інтерв'ю (Респондент 4).

Цінності загалом: підґрунтя.

Чи змінилося сприйняття цінностей під час повномасштабного вторгнення? Якщо так, то які та як?

Дуже абстрактно, цінності різні і їх багато, змінюється однозначно, ну будь яке сприйняття, не залежно від війни чи ні, ну просто від будь якого життєвого досвіду людини. Важко сказати

Побудувати ієрархію цінностей зараз, поставити 5 пріоритетних цінностей, або те, що є головним на Вашу думку.

Власне саме життя, близькі, рідні, все решта дрібниці. Здоров'я там та всякі такі банальні речі, само собою теж. Але те, що стосується близьких, рідних теж.

Яка цінність змінила своє сприйняття під час участі в бойових діях, тобто щось, що раніше ви могли не звертати на це уваги, а тепер ви це більше цінуєте?

Ну насправді ні, бо в принципі завжди питання там близьких, рідних стояло завжди на першому місці. Просто якщо взяти відношення до чогось матеріального, то воно дуже десь далеко стало. Якщо воно вважалось досить головним. В принципі не настільки цінувалося саме життя. Тому що воно є і нікуди воно не дінеться. Зараз я трошки по іншому відношуся, якщо ти живий, значить все добре.

Якщо підсумувати – перше це змінилися матеріальні цінності, вони впали до низу Вашої ієрархії. І не так цінуються як раніше до повномасштабного вторгнення. Вірно?

По великому рахунку так

І цінність життя, добре. Так. Чи відчуваєте наслідки трансформації ціннісних орієнтацій зараз? якщо так, то які?

Важко сказати, бо зараз не особливо є час їх відчувати. Час є тільки на сон. Через службу. Це більше буде актуальне питання, можливо вже коли там на

гражданці, в цивільному житті, коли можна буде більш детально подумати над чимось. Стикнути з якимись іншими життєвими ситуаціями.

Добре. Які цінності цивільного життя втрачають свою актуальність в зоні бойових дій?

По великому рахунку те, що стосується матеріального, однозначно. Що ти абсолютно там не заморачуєшся, скільки коштує якась там річ. Якщо вона потрібна, то вона потрібна. Якщо її там немає можливості забрати, якщо це небезпечно – то не маєш можливості її забрати. Тобто все, що стосується матеріального ну і плюс мабуть те, що не знаю, мабуть, всім людям притаманне це якесь, не знаю як правильно сказати, ну короче кажучи, панти там не проходять. Так як це в цивільному житті відбувається, можна багато чого говорити, розказувати. Іноді це навіть напівдіями, напівмірами підтверджувати. Але ну там так не вийде. Якщо ти щось можеш, то можеш, якщо ні, тоді ні.

Тобто соціальні маски в зоні бойових дій не працюють?

Однозначно, можливо ще десь там на другій, третій лінії там, на навчанні, на злагодженні, але безпосередньо, коли доходить до справи, то там вже все злітає дуже швидко.

Зрозуміло, які цінності, на Вашу думку, важливі для військовослужбовців в зоні бойових дій та неважливі або непомітні для життя в цивільних умовах?

Важко сказати, але в цивільних умовах ти можеш утікати, не завжди покладаєшся на когось. Дуже багато можна робити самому. Ну в принципі люди, дуже часто так і живуть. Ну працюють, займаються якимись речами, покладаючись в першу чергу на себе. Там доводиться вчитися довіряти тим, хто поряд з тобою. Бо без цього ніяк і сам ти нічого не зможеш зробити. І сам ти не зможеш вижити. Все одно завжди твоє життя залежить від когось. Ким би ти там не був, професійним, чи не професійним. Підготовленим, чи не підготовленим. Ну мабуть це довіра до людей, які поруч з тобою. В цивільному житті такого точно немає, тому що усі в цивільному житті стараються менше довіряти людям, особливо тим, кого ти там знаєш тиждень чи там місяць. Ну грубо кажучи не

довгий термін. Там це все трошки змінюється. Іноді ти можеш знати людину годину, але ти хочеш чи змушений довіряти їй на всі 100%. Ну от мабуть так найголовніша відмінність.

Тобто виходить, що колективні цінності, вони там мають більше значення?

Так, ви всі там разом живете, виживаєте. У вас спільний побут, чи то цивільний, чи то військовий не важливо. Все майно, всі речі, все теж спільне. Не звично для будь якого цивільного життя, яке б воно не було.

Зрозуміло, як змінилися цінності українського суспільства після повномасштабного вторгнення?

Ну загалом якщо брати, то вони змінилися, але я б не сказав, що в кращу сторону. Вірніше питання навіть не в суспільстві, питання в тому що є багато тих людей, що суспільну думку формували, ну в решті суспільна думка не є чимось особливим, її формують ті, чи інші люди. Вони або загинули, або не мають можливості зараз цим займатися. Відповідно багато людей формують цю думку на основі там ну не знаю, на основі будь якої інформації, яку вони здобувають в інтернеті і не завжди та інформація є проукраїнською. Ну і скажімо так, що в 22 році суспільна думка була більш налаштована на якусь проукраїнську позицію. Ну якщо в загальному брати.

Зрозуміло, добре У чому різниця ціннісних орієнтацій військового в мирний час та ціннісних орієнтацій військового під час війни?

Ту не можу сказати, бо не був військовим в мирний час. А загалом думаю, що вони ніяк не відрізнялися, звичайна робота, кар'єра, матеріальні цінності, сім'я і так далі.

Добре, Які ціннісні пріоритети допомагають боротися із стресом на війні під час участі в бойових діях?

Якщо безпосередньо під час участі в бойових діях, ти стресу там особливо не має, тому що там просто немає коли над цим думати, скажімо подібними розумними формулюваннями і значеннями. А знову таки, коли це відхід на більш тиллові позиції, там ті ж скажімо колеги, які поруч з тобою весь цей час, зі

спільними якимись пережитими речами, думками спільними і так далі. Ну ти постійно перебуваєш в колективі, не має такого, що ти десь там сам можеш собі закритися і нагужати себе чимось. Ти постійно в компанії, постійно спілкуєшся, тому я не знаю. Я б не сказав, що там якийсь прям стрес був, чи були там якісь моменти такі стресові сильно.

Добре, а що тоді надає Вам мотивацію рухатися далі та не здаватися?

Знову такі така сама градація цінностей, про яку ми говорили, близькі люди і просто бажання жити. Зупинишся, помреш. На жаль, в даній ситуації якось так воно виходить.

Добре, Чи є цінності, які стали для Вас нормою під час війни, а раніше сприймалися як відхилення суспільства?

Довіра не знайомим людям. Мабуть це не зовсім цінність, а досвід. По цінностях та ні в принципі, можливо там зрештою не в такій мірі все то проявлялося. Переживання там рідних, близьких і так далі. Але зрештою все те саме, можливо більш там якісь яскраві фарби. Скажемо так, починаєш більше цікавитися життям людей, які тебе оточують, які для тебе щось означають.

Добре, Які цінності відійшли на другий план під час війни?

Будь які сварки конфлікти, такі дрібниці, які заважають людям просто жити. Ну чи просто підтримувати нормальні стосунки.

Як це вам вдається?

Я це просто сприймаю як звичайні дрібниці, я не сприймаю це серйозно. Ну відповідно я не тримаю це в собі, я не згадую, через день. Не знаю, як зашпортнувся і пішов собі далі.

Зрозуміло, чи відчуваєте Ви брак задоволення ціннісних потреб під час повномасштабного вторгнення, якщо так, то яких?

Під час участі в бойових це спілкування з близькими і можливості побути на самоті в спокої, навіть не скільки на самоті, скільки в спокої. Хоча це +- одне і те ж саме. Ну це чого не вистачало. Мабуть так все, все решту так, незначне.

Гуманітарні:

Чи змінилося Ваше сприйняття суспільного поділу на цивільних та військових?

Я б не сказав про дві категорії, я б більше сказав про три там є військові, які безпосередньо знають, що роблять. І є ті люди, які їм допомагають, які теж вкладують дуже багато свого життя в це. Є решта суспільства, які впринципі збоку на це дивляться, або взагалі не дивляться. Ну тобто вже можна багато всяких категорій виділяти, кому все одно, хто проти, хто просто підтримує там на словах.

Сімейні цінності:

Чи змінилися сімейні цінності під час повномасштабного вторгнення?

Ні, можливо я там по іншому щось сприймаю, ну більш серйозно там, ті розмови з домом. Ну щоб щось помінялося погляди, чи щось подібне, то ні

Добре, Чи помічали Ви зміну свого ставлення до сім'ї та сімейних цінностей під час повномасштабного вторгнення?

Так однозначно, вони постійно переживали, намагалися отримувати зв'язок, на скільки це було можливо. Так, добре.

Духовні цінності:

Чи змінилося ставлення до духовних цінностей після та під час участі в бойових діях.

Духовних яких?

Приклад віри у щось, свобода, патріотизм, віра в будь що інше

По великому рахунку, щоб чогось не було, а щось з'явилося, то ні. Ну єдине, що мабуть все таки під час перебування безпосередньо в близькості до смерті і там бачивши, що відбувається довкола, я б не сказав, що починаєш вірити в Ісуса, Алаха і так далі, але починаєш вірити в якісь вищі сили, які тебе оберігають. Як їх там назвати значення немає. Те щось що тобі не дало зробити крок вліво, чи в право в інший момент, щось таке є.

Цінності безпеки.

Добре, Що для Вас є безпека?

Коли не стріляють

Зрозуміло, а що означало для Вас цінність безпеки до повномасштабного вторгнення?

Я над цим, якщо відверто не задумувався ніколи.

Чи стикаєтеся Ви з браком безпеки під час війни? Як Ви задовольняєте потребу безпеки під час бойових виїздів?

Бувало. Та ніяк просто не думав про це і все. Ну просто не знаю в кожного по різному. Включається певна внутрішня логіка і ти думаєш, що ти якщо ти не можеш нічого змінити, то ти (пауза). На це не потрібно витратити ні сили, ні час. Просто робиш те що маєш робити; а там вже як спрацюють вищі сили.

Можливо якісь зовнішні та внутрішні умови дозволяють відчувати безпеку під час перебування в зоні бойових дій?

З рештою особливо ні, бо там ти постійно розумієш, що ти 24/7 в зоні небезпеки. Ніяких зовнішніх, чи внутрішніх немає.

Зрозуміло, що для Вас є свободою?

Хороше питання, сам поки не знаю. Важко сказати. Поки що я точно не є вільним, свобода, мабуть самому бути в горах, там себе почуваш вільним.

Зрозуміло, що і свобода і безпека під час війни, під час повномасштабного вторгнення, вона важлива. Але якщо б можна було поставити пріоритет, чи ви готові пожертвувати свободою заради безпеки, чи безпекою заради свободи?

Враховуючи досвід розумієш, що заради безпеки готовий пожертвувати будь чим. Тобто заради того, щоб вижити, люди здатні на будь що.

Культурні цінності.

Зрозуміло, Як на Вашу думку змінилися культурні цінності під час війни?

Перестав слухати російську музику і російськомовні фільми дивитися, російськомовні книжки читати. Не знаю, ну короче все, що з тим пов'язано, хоча раніше подобалося багато чого з відти

Чи важливе для Вас збереження культурної спадщина під час війни?

Однозначно так. Рахується, як один з мотиваторів боротись.

Чи важливе для Вас збереження матеріальної культурної спадщина під час війни?

Ну по можливості так. Але все залежить від того, на скільки це можна безпечно зробити, без того, щоб втратити людей. Тому що, культурні, матеріальні речі, вони звичайно важливі для майбутнього України, але якщо ти втрачаєш людей, які заради цих культурних речей згодні ризикувати і так далі, то питання в тому звідки це покоління візьметься. Знову ж таки, будь які матеріальні речі, людина здатна відновити. Якщо вона буде цим горіти, якщо вона буде це хотіти.

Матеріальні цінності.

Що для Вас є матеріальними та постматеріальними цінностями? Як на Вашу думку змінився пріоритет матеріального та духовного під час повномасштабного вторгнення для вас особисто та для суспільства в цілому?

Не те що там змінився, бо в принципі матеріальне завжди було десь там, не в пріоритеті, але його вага зменшилася ще більше.

Що Ви відчували після повернення із зони бойових дій у тиллові містечка та села?

Смак кави. Важко сказати. Просто радість, щастя, змогли повернутися живі іноді не зовсім радість, бо не всі поверталися. І посмішка, грубо кажучи радість та якесь полегшення.

Чи відчували ви дискомфорт цивільного суспільства?

Спочатку так, поки дивишся зі сторони. Знову таки як де, якщо різні райони по різному на все реагують. Насправді воно так і є: у людей не скрізь можна брати воду пити з рук. Але загалом, коли спочатку тільки повертаєшся в більш менш

вже цивільні умови, спочатку відчувається позитивне ставлення до тебе. Або можливо просто так звертаєш увагу. Потім помаленьку, коли починаєш спілкуватися з більшою кількістю людей, трошки ставлення змінюється, тому що ти розумієш, що таке враження, ще не всі то все потрібно. Якщо на себе, то в принципі без різниці, сам хотів, сам пішов, то там за тих хлопців дівчат, які залишилися, то трошки сумно, чи не трошки.

Зрозуміло, це залежить від географічного фактору?

Географічний, ну тобто стандартно. Якщо там брати хлопців які були в Донецькій області, то вони воду з чужих рук не пили і їжу не брали. Не просто так. Ми були на півдні, на півдні було нормально, комфортно.

А щодо тилу, розмежування по географічному чиннику?

Ні глобально, ні звичайно, що всі люди різні і все індивідуально, тому немає якоїсь загальної характеристики, якщо в цілому.

Культурний фронт.

Зрозуміло. Культурний фронт, як він діє і яке ваше ставлення до цього?

Щодо тих представників, що працюють дійсно в близьких скажімо так регіонах до ведення бойових дій, то звичайно позитивно. Хоча не один раз було так, що вони приїжджали до нас, давали якісь свої концерти. Ще щось подібне, це допомагає як мінімум розслабляє і повертає тебе десь в якесь цивільне життя, скажімо так. По решті я не скажу, бо я не знаю, що там відбувається на концертах та виставах, що в тилу відбувається. Не був не знаю.

Військовим важливо, щоб приїжджав культурний фронт?

Однозначно! Це просто банально розслабляє, так як і цивільні хочуть на концерти, для того щоб отримати там якусь порцію задоволення і розслабитися від роботи там, від якихось буднів і так далі, так і військових. Різниці великої немає.

Додаток Г. Транскрибування напівструктурованого глибинного інтерв'ю (Респондент 6).

Чи змінилося сприйняття цінностей під час повномасштабного вторгнення? Якщо так, то які та як?

Через те, що я вчитель історії, то цінності в мене правильні. Відповідно московія, москальня от це все у мене, воно й на уроках так звучить. А мене немає якихось там сентенцій і підходів м'яких. В мене все так завжди було до цього і навіть до 2014 року. Тому розуміння, хто є ворог, воно не змінювалося. Інше питання ставлення власне до життя, до життя до сім'ї, до оточуючих, до друзів. От ту звісно вилізає на ружу одразу головні цінності, які є в житті нормальної людини. Будь якої людини, коли йде війна і ти знаходишся у війську і ти не розумієш куди ти потрапиш далі і чи повернешся ти взагалі додому, і от тоді починають з'являтися розуміння. На скільки важливі батьки, на скільки важлива дружина, на скільки важливі діти, на скільки важливі друзі і хто є друзі. Звісно, що з'явилися, я після університету одразу в школу, я до повномасштабки працював в школі. Це в мене практично єдине місце роботи було. І тому з такої бульбашки освітянської, одразу потрапляєш в бульбашку інакшу, де абсолютно різні люди, абсолютно різні світогляди, різний рівень вихованості, культури. Абсолютно різні люди і з ними потрібно контактувати, розуміти, що від тебе хочуть командири. І тут важливо, хто тебе оточує в ході от цього всього. Не дарма ще з давніх козацьких часів в нас є такий вираз як братерство, побратими. От воно тут власне в цій війні, ти розумієш це просто неймовірно чітко. Тому що я вважаю, що мені дуже повезло і з хлопцями, які були поруч і з командирами, і з безпосереднім командиром. І тому, коли вже звільнився, то постійно тримаємо зв'язок, зідзвонюємося постійно, переживаємо звісно, тому це такий неймовірний досвід. І він, певною мірою, змінює не те, що там підходи до розуміння історичних процесів, а от власне саме тут таких внутрішніх переживаннях, розуміння того, що є найголовніше в житті людини. А найголовніше це сім'я. Все! Це без варіантів. Це ті люди які насправді дуже-дуже

тебе чекають, за тебе переживають, а ще й будучи вчителем, я відчував неймовірну підтримку з боку дітей. Дітей в яких я читав, дітей які вже закінчували без мене школу. Якраз, коли війна почалася мій син закінчував школу. Відповідно випуск був без мене. Тому це було вже так доволі важко. І тим більше там діти які молодших класів, то звісно малюнки, сммски, ну власне як всі ці два роки, я повністю намагався контролювати і знати, що робиться в школі. І допомагати 11-класникам закінчувати цю школу, посилав там 11-класникам конспекти, консультації такі онлайн були. Ну як я ж не можу просто так дітей залишити. Тому звісно переживав і два роки – 22 рік навчальний і 23 рік закінчувався без мене і звісно якось хотілося тим дітям допомогти. Але навіть в ході війни, моя учениця 200 балів з історії, тому да. Більш того, її батько мій побратим і ми разом з ним служили. Тому, да Раїчка 200 балів принесла. Ну звісно цінності змінюються, вони в багатьох змінюються, тому я ж кажу якщо ти історик, ти чудово розумієш. Що як і чого воно відбулося і що воно мало б відбутися рано чи пізно. От в 14 році багато хто не розумів, що відбувається і от цей такий довгий шлях він мав вилитися в повномасштабну. От воно й вилилося.

Тобто не було нічого такого різкого?

Різке? Усвідомлення того, що почалася війна, то ж завжди шокує. Навіть якщо ти дуже-дуже сильно розумієш, що воно буде. Ну все одно шокує. І першими хто мені про це сказав це були батьки, які подзвонили зранечку «Ярослав Іванович, що робити?». Кажу дома сидіти, що робити. Кажу будьте дома, а далі вже будемо вирішувати. Тобто от це от було дуже дуже важко. Ну важко в розумінні того, от воно вже почалося, які подальші дії. Тому що найстрашніше у війні це невизначеність. Невизначеність, куди тебе далі там пошлють, куди ти поїдеш, що там буде, що це буде за місцевість. Де ти будеш жити? Потім коли ти приїжджаєш, то ну вже так освоюєшся там, де ти є, то спокійніше. Потім знову чутки – переміщення. От найбільше таке от неприємне відчуття, коли чекаєш того, куди тебе мають далі перемістити. А так то я дивлюся зараз на так званих ухиянтів, людей, які реально бояться. Ну вони там не були, тому вони реально бояться цієї невідомості. Я це чудово розумію, тому що в нас

така невідомість була, коли ми з Кам'янця їхали не знати куди Потім приїхали, в Полтаву приїхали, потім. З Полтави знову їхали не знати куди, на Сумщину приїхали. Потім з Сумщини їхали не знати куди на Куп'янськ приїхали. Потім з Куп'янська знову на Сумщину. Тому тут от це от момент цієї невідомості він найбільше важкий, принаймні для мене був. А потім, коли вже приїжджали, освоювалися, то все добре.

Як на Вашу думку змінилася ієрархія цінностей, після повномасштабного вторгнення? Можете назвати, що було +- до і після. Можливо щось змінилося

Знов таки я буду напевно тут це постійно повторювати. От в цій ієрархічній такі от, якщо брати цінності, ну ми ж беремо такі от звичайні, загальнолюдські скажемо так, то підтримка сім'ї, вона неймовірно важлива. Просто неймовірно важлива, по друге війна забирає у дітей батьків. Я не маю на увазі, що вони гинуть, а те що вони не дома. І це я от відчув по своєму молодшому сину, бо старший він якраз школу закінчував, а молодший тоді ще був в шостому класі, вот і відповідно цей от перехідний період у дитини, а батька немає дома. Ну, відповідно, це я вже відчував там вже рік, коли минув, потім ще пів року минуло. То це от те, що батьків, але це дивлячись в яких сім'ях. Тобто в нас така я вважаю гарна сім'я, абсолютно нормальні діти хороші, любляча дружина. І відповідно ти починає розуміти, що ти повинен певний час бути в житті дитини. І не відкладати. Тому що коли ми там, тут є, да, «ай та що там, потім погуляємо», там наприклад «потім там поспілкуємося». От це от потім не потрібно відкладати, це не взагалі там потім торкається, це взагалі всього торкається. Це торкається стосунків з дружиною, з батьками. Ну знову таки в мене все буде обертатися навколо сім'ї, ну звісно в другу чергу це школа. Тому що я люблю свою роботу, я мріяв повернутися сюди. Вот відповідно це теж, воно тебе постійно десь підтримувало. Але в ієрархії цінностей, все одно буде стояти сім'я і вона нікуди там не зрушиться. Сім'я дружина. Я навіть не можу поставити там якось дружину батьків і дітей, брата в якийсь. Вони от всі на одному рівні, от вони сім'я от і все. Потім там друзі і то знов таки, ти в ході війни починаєш

розуміти, хто в тебе є справжні друзі, а хто знайомі, хороші знайомі, ближчі, дальші знайомі, а хто є друзі. І друзів їх завжди не дуже багато, вірніше їх взагалі небагато. От тому так.

Так розуміння, розуміння того, що ти можеш не побачити там ніколи, батьків, тому що теж в нашому батальйоні було, що батько помер, а ти служиш. Хлопець служив, а батько помер, ну все, а він його не бачив вот ці останні там дні. І ти розумієш, що це може бути і з тобою по великому рахунку теж. Це от набутися з рідними це дуже дуже важливо. Але це знову таки, можливо це через те, що в мене така сім'я. У нас дуже теплі стосунки в сім'ї, гарні стосунки між дітками і дідусем і бабусею, між дітьми, мною і дружиною. Тому в нормальній, хорошій сім'ї, воно відчувається це дуже так різко, коли тебе немає дома, і коли ти не знаєш чи взагалі ти зможеш там коли небуть бути.

А ще одна така важлива річ, коли я приїжджав сюди або відпусток не було. Ні один раз була відпустка, якраз на день народження батьків. А приїжджав, по моїй службі можна було інколи приїхати у відрядження на один два дні. І я звісно, що заходив сюди в школу до дітей своїх (Дуже приємні емоції) ну це капець. От це от було дуже-дуже і важко і так емоційно.

***Чи відчуваєте наслідки трансформації ціннісних орієнтацій зараз?
Якщо так, то які?***

Я не відчуваю, я взагалі. Я не відчуваю, бо в мене якихось таких болючих, болючого досвіду такого якось страшного, Слава Богу не було. Тому, звісно бачив те, що б не хотілося бачити. Ось, але руки, ноги цілі, здоров'я ніби то нормальне. Невеличка там контузія, але то таке. Можна жити. Але в мене не було таки різоче страшних подій за ці два роки, щоб я потім вже їх переживав в цивільному житті. Тому тут я не можу сказати, що в мене є якісь психологічні... сплю я добре, скажем так. Бо деякі хлопці не сплять добре. Вони постійно переживають, їм важко. Єдине, що перший місяць після звільнення, то на небо дивився, от так виходжу і так на небо тинь, бо там можуть не хороші штучки літати. Вот і дуже голосні звуки, ну певною мірою, вони теж на підсвідомому рівні, дуже гучні звуки, вони напругають певний час. Але зараз я б не сказав, що вони мене

запрягають і я лякаюся якийсь певних звуків. А перший час таке от було. Ну знову таки з психологічної точки зору я коли звільнявся, я проходив тести і мені навіть самому було цікаво. Ти там вирішуєш, вирішуєш, а потім тобі кажуть підсумок усього цього. Ти відповідаєш, а потім воно підраховується, то якийсь таких глобальних зрушень психологічних не має. Тести показали таку стабільну ментальну ситуацію в мене. Ну так психолог принаймні сказав, що немає в мене якихось таких негативних відхилень і тих психологічних норм, які хлопці проходять, коли беруть участь в бойових діях.

Які цінності цивільного життя втрачають свою актуальність в зоні бойових дій?

Меркантильність, якась гонитва за чимось таким, не зрозуміло нащо воно треба, але ніби треба. А потім виявляється, що воно взагалі того не варте, абсолютно. Тобто якісь такі. Знову таки в цивільному житті ми щось собі там хочемо і вот думаємо, що ми без цього не можемо обійтися. Хочемо так собі примітивний приклад, якийсь телефон новий. А там, там ти цього не розумієш, там ти хочеш нормально поспати, як на мене має бути хоч нормально помитися і туалет, тобто ми вже ж таки люди цивілізаційні. Тому воно таки ніби примітивне, але насправді, там ти розумієш, що усі от такі погоні за чимось таким не зрозуміло навіщо воно треба все, за якимись лахами, ще за чимось воно там не потрібно геть зовсім. Там ти думає про інакше, там ти думаєш сам, щоб тобі було зручно, щоб була зручна форма, щоб було тепло, щоб не підвела зброя, бронік, каска. Тобто от такий нюанс.

Знову таки, цивільне життя воно відрізняється абсолютно, і те що там нам тут важливо, або ми думаємо, що не важливо, там воно якимось і не дуже важливо. Там ти радієш дитячим малюнкам, смс, дзвінками, розмовам з рідними. От це там вот важливо.

Так але ти розумієш, що твоя сім'я живе дома і якщо щось прилить, то треба буде вже щось думати. Але ти там про це не думаєш.

Я навіть не знав, що мені будуть платити зарплату. Чесно, я не знав. Я собі ось так от думав, в мене залишається ще в школі сказали, що будуть зарплату

платити, залишається зарплата в школі, ось і я не знав, що будуть платити зарплату. Потім я дізнався, о то будуть ще зарплату платити, клас. А потім що ще премія буде, окрім зарплати, а потім ще премія, коли ти на нулі, то там премія соточка. І ти відповідно, і ти не думаєш, що ти заробляєш на цьому гроші, от просто розумієш, що ти можеш купити своєму сину, який займається маунтін байком, класний велосипед, крутий, хороший велосипед на якому він буде себе відчувати королем цього спуску. Але ти не ставиш собі за само ціль, що ти йдеш туди, щоб заробити гроші. Ну можливо там в когось таке і було, але я от на початку, коли сказали, що буду отримувати зарплату, я такий нічого собі, прикольно, клас.

Матеріальна складова вона завжди присутня і на початку ми не знали, чи нас нормально нам дадуть амуніцію, вот ми понакупували собі усе, що могли. І от почали думати, а куди це все дівати, бо нам все почали видавати, видавати, видавати. От тому матеріальна складова, вона є, але вона тут не важлива. Настільки, на скільки ти собі там думаєш в цивільному житті.

Які цінності, на Вашу думку, важливі для військовослужбовців в зоні бойових дій та неважливі або непомітні для життя в цивільних умовах.

У військових все має бути чітко. Ти маєш чітко розуміти поставлене завдання і намагатися його чітко виконувати. І чим ти швидше роздуплишся так би мовити і почнеш робити те, що треба, тим буде краще. Тому треба бути уважним, треба намагатися зробити свою роботу набагато краще. Я не кажу, що це не важливо в цивільному житті, але там, зробити свою роботу добре, важливо, тому що від цього можуть залежати життя і твоє, і інших людей. Тому уважність, потрібно думати, розум, розуміння того, що ти робиш. Не вживати спиртних напоїв. Ми там, в мене командир не вживав, я не вживаю, в нас якось так підібралося взагалі якось групка не п'ющих, не курящих. Тому це теж важливо, тому що, коли зловживають спиртними, то з такими важко служити дуже. А так коли всі адекватні, всі розуміють то це важливо. А от що є там, а тут воно не потрібне. Це сліпе підпорядкування наказам, тобто там інколи це потрібно, бо є наказ його треба виконувати, вот в цивільному житті такого немає по великому

рахунку. Тут же в залежності від того, хто ким був в цивільному житті. І чим займався, відповідно, коли це людина яка була керівником якимось, а тепер він звичайний солдат і він в цивільному житті звик керувати, а тут ним керують, і він має все виконувати, йому важко. І навпаки якщо людина працювала в підпорядкуванні, то в принципі йому легше пристосуватися до цього, але у війську дуже багато задач які задають. Інколи ти починаєш думати, а навіщо. От і це питання «навіщо?» інколи потрібно ставити, інколи не потрібно. Тому що є наказ його треба виконати і не задавати зайвих питань. Тому що все одно доведеться виконувати (сміється). А в цивільному житті такого немає по великому рахунку.

Як змінилися цінності українського суспільства після повномасштабного вторгнення?

Теж залежить від того з якого регіону людина. Мені до цього часу не зрозумілі ті люди, які не можуть ніяк вивчити українську мову, які не можуть зрозуміти, що московський патріархат не має бути в Україні і продовжують ходити в ті церкви. От я не можу цього зрозуміти, от абсолютно. І от як я казав на початку в цьому питанні, я дуже різкий. Я тут, в мене немає якогось компромісного рішення, що ми маємо подумати, що ми маємо дати трохи часу, щоб людина навчилася говорити українською мовою і розуміти, що відбувається тут. Тому українське суспільство звісно змінилося, особливо в перший рік війни. В перші пів року війни це просто візуально було видно, просто фізично це відчувалося, що зміни почалися. Але коли війна почала заходити в такий певний глухий кут, і суспільство знову почало як в 14 році, війна знову почалася перетворюватися на таке собі «АТО-2», то ти починаєш розуміти, що в нас якби дві планети. І це дуже було видно, коли ти приїжджаєш сюди у відрядження або у відпустки, просто інша планета. З іншої сторони ти розумієш, слава Богу, що в Кам'янці так спокійно, що тут нічого не прилітає, що люди тут можуть так ходити в кіно, можуть просто ходити по вулицях спокійно. Ходив кав'ярні і так далі. А там цього немає, там зовсім інші життя. Там зовсім інші декорації цього життя. І тому суспільству потрібно, про це потрібно говорити, про це повинні говорити

вчителі на уроках, про це повинні говорити священники до прихожан. Тобто чим більше буде впливу такого позитивного виховного, ти воно буде краще. Тому що люди, що сюди приїхали, переселенці, вони собі тут відчувають спокій, я чудово розумію, що може хтось з них втратив все, що вони мали. Але знову таки, потрібно пристосовуватися і розуміти, що відбувається в Україні. А багато хто цього не розуміє. Звісно українське суспільство в цілому, за от ці два роки, от можна побачити, що воно змінилося. В нас за останній рік на радіо цих усіх передачах жодної російської пісні. І це добре, але в нас є квоти на українську музику. В нас немає бути квот. В нас мають бути квоти на щось іноземне. А українська має бути просто, а не квоти мають бути на українську, але тут таке, має бути навпаки. Відповідно українська мова, вона дуже серйозний показник, вона дуже серйозний ідентифікатор того, хто ти є і тому я маю мабуть право говорити. Я інколи не розумію тих солдат, які продовжують спілкуватися російською мовою. Та людина, яка не була у війську так говорити про те, що солдат, який розмовляє українською мовою, якийсь там не такий, але служить в ЗСУ. А я вважаю, що треба пробувати переходити поступово. Це ж ніхто не буде за це говорити, коли ти будеш щось не так говорити чи вимовляти. Але потрібно переходити, тому що це ідентифікатор. Це важливо дуже. І мова це якраз те. Що роблять москалі, коли заходять на території, вони одразу міняють вивіски всі. Одразу ж вони. Це російська мова російська мова російська мова. І випадки, що пристрелили російськомовних солдат у нас були. Ну не в нашому баті, але були. Бо вони там російською мовою розмовляють. А ти знаєш хто там вночі російською мовою розмовляє. Стрільнув, а то наші. І все таки з Харкова то були хлопці. Тому суспільство змінилося, але воно, можливо на початку війни от це от таке заколисування від Арестовича, заколисування від марафону от цього дурнуватою, дебільною, який вже давним-давно американці сказали чітко, треба його вже зупиняти. От на початку воно можливо грало певну правильну роль. Суспільство потрібно було трішечки заспокоїти. І от ці мурликання Арестовича, вони десь там певною мірою позитивно грали. Але коли воно почалося поступово затягуватися, затягуватися на другий рік війни. Вже на третій рік, коли

типу все буде добре, але це не так. Відповідно в цій теплій ванні постійно тримати суспільство не можна. Його можна було в певному такому в надії на краще, щоб вже все там через два тижні війна там закінчиться. На початку, щоб не було панічних настроїв, щоб хоч якось заспокоїти, але воно довго так не має тривати. Люди мають реалістично дивитися на речі. І справді готуватися до війни. Бо ми не знаємо, як далі будуть розгортатися сценарії війни. І не знаємо, що буде далі. В мене он там от за канатами, всі військові мої речі там лежать, вони не вдома. От але вони там всі складені і вони всі от звідти вилізуть.

Які ціннісні пріоритети допомагають боротися із стресом на війні, що сприяє отриманню мотивації боротьби?

Якщо так без пафосу, то це кіно, музика. В мене не дивно, що музика в мене ж просто музика це жодного дня без музики. Музика, кіно, коли була можливість дивитися кіно. А ще я цікаво, я в принципі дивлюся якесь гангстерське кіно, серйозне кіно таке, а там багато дуже фільмів я подивися романтичних комедій. Легеньке таке кіно. Звісно щоб воно було хороше і якісне, з гарними акторами. І воно справді десь там тебе розслабляє. Кіно, книжки, читав запоями те, що я хотів читати але все в школі, школі, школі, додаткові заняття, додаткові заняття, все часу немає. От там я відірвався по повній програмі. Читав ну просто, все що хотів прочитати, все й прочитав. Я за два роки прочитав десь книжок під двісті мабуть. Там хлопці вже мабуть і дарували ті книжки. Одна із книжок які я раніше не читав це «Унесеноє ветром» ну я прочитав (сміється). І справді от такі от якісь милі історії, вони справді були якісь, приємно було читати і дивитися, не хотілося якогось такого жестяка. Хотілося саме таке, що з хепі ендом, скажемо так. Звісно, що телефонні розмови. Листування, вихід в ефір, коли можна було вийти в онлайн. Все дуже просто я ж кажу, якщо без пафосу. Можна тут запафоситися, але все дуже просто насправді. Спілкування з хлопцями там. В мене кожна субота, кожна субота я на наступний тиждень викладав вчителям, які мене замінюють, викладав конспекти уроків, бо в мене така система з дітками. В мене з 5 по 11 клас на кожний урок, кожна дитина отримує конспект умовно кажучи. Тобто в мене йде в рік 42 пачки паперу. В мене діти зошити не ведуть. В них такі

папочки і вони все туде запихають. Я на наступний тиждень викладав вчителем конспекти і дітям конспекти. І ті відео, які я вважав за потрібне, щоб їм показали. Це кожна субота в мене така була. Впродовж 22 року, кінець року. І весь 23-24 рік. В 24 році вже все було і накопичилося. В мене дружина вчилася в магістратурі, теж допомагав. Ось такі домашні справи, вони певною мірою відволікали від того чим я там займався.

Чи є цінності, які стали для Вас нормою під час війни, а раніше сприймалися як відхилення суспільства?

Немає такого мабуть. Бо це знову-таки все залежить від сім'ї, від оточення, де ти знаходишся і по великому рахунку, коли я повернувся остаточно додому, то як була сім'я основним, так вона й залишилася. Зву. Я ж кажу це я буду говорити постійно. Тут воно ніяк не міняється.

Чи відчуваєте Ви брак задоволення ціннісних потреб під час повномасштабного вторгнення, якщо так, то яких?

Теж такого зараз немає. Хлопці кажуть, що от так тягне туди. Не тягне мене туди. Зовсім мене туди не тягне. Це знов таки це дивлячись як у кого, хтось там хоче поїхати, повернутися туди. Але це залежить від роду військ. Де ти служив, як ти служив, які завдання ти виконував, що ти бачив, які в тебе там психологічні є нюанси. Я перший рік абсолютно навіть не задумувався над тим, що треба повертатися, ну там треба було бути там. Вот коли вже почався другий рік війни, після 24 лютого 23 року, почали з'являтися розуміння, що можливо треба бути там, де ти робиш свою справу професійно. Це так я чесно кажу, от такі думки почали виникати. А от коли вже півтори року війни і ти розумієш, що кінця цієї війни ти не бачиш. Вот відповідно, тоді почало з'являтися то бажання, повернутися до тієї роботи, яку ти виконуєш, на що ти вчився, чи яку ти роботу виконуєш професійно і ти хочеш повернутися. Тобто тут розуміння того, що війна не закінчиться і через рік ймовірно, воно є, але от ми вже коли доходив другий рік, то я чітко хотів повернутися додому. Я хотів повернутися в школу. До дітей. От це от таке в мене було. Якщо от чесно і без лукавства. Тобто щоб там сидіти далі і показувати і думати, що ти такий весь Рембо, не було там такого і

власне там цього взагалі немає це все напускне. І воно там все зникає там, ти маєш бути тим, ким ти є, і не показувати не придумувати, що ти собі такий там весь із себе. Бути самим собою в армії це ок. О це ще одне таке, бути самим собою і от тоді, якщо ти є тим, ким ти є, тебе і поважати починають. І розуміти більше, тобто не потрібно там перевтілюватися там в людину, якусь надлюдину і показувати, що ти такий весь крутий і там треба бути таким, як ти є, самим собою. Відповідно, як то кажуть: «Будь проще і к тебе люди потягнуться». От це от для армії нашої це точно.

Ви історик, але я все одно запитаю Гуманітарні:

Чи змінилося Ваше сприйняття суспільного поділу на цивільних та військових під час повномасштабного вторгнення.

Ну військових одразу видно, які були військовими (сміється).

Не по формі мається на увазі

Я зрозумів, зрозумів. Ні я не сказав, що змінилося, тому що тут правильно підмітила, що якщо брати з історичної точки зору, то у нас все почалося змінюватися навіть ще до 14 року, але все одно візьмемо революцію гідності, там 13 рік і вот з 14 року, то військові – це стала окрема така потужна, каста. Це так голосно звучить, але хай буде. Вот відповідно розуміння того, що ти певний час належав там до цієї касты, воно таке приємне. Казати, що воно не приємне, то ні, казати, ти розумієш, що воно приємне. Ти розумієш, що ти певний якийсь манесенький, мацьопусенький внесок в якусь загальну справу ти зробив. Ну і там ходити в формі було приємно. Я пишався тим, що я в Збройних силах України, ну це да, це справді та. Тому що ти розумієш, яка потужна орда на тебе лізе. І ти знаходишся в цій такій от системі, серед тих людей, які намагаються її зупинити. Тому це важливо. Тому в мене ще є певне підґрунтя, в мене дідусь рідний, мамин батько, він всю другу світову пройшов в нього дві червоні зірки, в нього п'ять подяк від Сталіна. От да, це інший час був, але, коли я закінчив 11 клас, він якраз помер, але він в 11 класі вчили другу світову на початку, а він помер в кінці от в травні. І коли ми почали вивчати, він мені дуже багато всього розказав, ще й залишив свою біографію. Відповідно в мене всі ордени його є, повністю всі, вся

біографія, фотокартки. І відповідно те, що твій дід колись теж воював, це теж певною мірою десь там впливає на розуміння того, що ти робиш якусь правильну справу. Але такий поділ на цивільних та військових так ну він зараз певною мірою, ну ми бачимо його в тік тоці і в телеграмі. Да, коли там хлопці з ТЦК, да, які у нас зараз наші це наші понад 80 % це хлопці з відти з пораненнями, тобто це люди, які, яким не треба розповідати, що таке війна. Вот відповідно, коли ти бачиш, що такі здоровила, здоровенні дядьки тікають, ну це просто (сміється) я не можу це коментувати, тут тільки можна знаєш посміхатися і думати про (пауза). Ну це жесть просто. А ще, коли вони тікають і ще поруч дитина його, то все це. В мене слів тут немає, суцільні погані слова в голові.

Єдине, що в армії там дуже просто неймовірна кількість матюків. Це просто жах. І ти починаєш розуміти, що ти не маєш так говорити, потім, коли ти повернешся до дітей (сміється). Ну треба себе контролювати, але там, там по інакшому не говорять. І всі один одного розуміють, найголовніше, тому це так, це такі особливості «іздержки проіздств» (сміється).

Духовні цінності:

Чи змінилося ставлення до духовних цінностей після та під час участі в бойових діях.

Хо-хо-хо-хо, так, ну по-перше я не такий віруючий, як знаєш, ходить там в церкву. Тут теж треба розуміти, що я не є якимось там дуже-дуже сильно релігійною людиною. Але враховуючи те, що мій батько директор школи хорової, що хор «Журавлик» виступає в усіх конфесіях, окрім однієї. І за кордоном так само. Ну певною мірою розуміння того, що духовна складова це важлива складова. І звісно, що коли ти там не є сильно релігійною людиною, але все одно там в броніку іконочка там якась, хрестик і так далі, все це присутньо. Тобто можливо навіть ти в це не віриш але най буде. Хай воно там буде, тобто (сміється) не треба його там десь забирати. Тобто воно є. Тобто таким чином ти собі так, або самонавіювання, але тим не менш хочеться вірити в наявність чогось такого. Якоїсь такої сили, яка тебе береже і там от на плечиках таке щось сидить, якесь там таке єство, яке тебе певною мірою захищає. Такий собі янгол охоронець.

Хотілося там в це вірити. Я знаю хлопців, які реально так вірять в Бога, з Біблією, все, тобто це вже залежить від людини. Але те, що там не хочеться відкидати абсолютно поняття віри, в щось таке там серйозне, то це точно. Тобто тут питання віри, тут воно дуже важливе, яке не хочеться десь там сплюндрувати, навіть якщо ти не віруюча, або людина, яка не особливо собі голову забиває питаннями релігії і теології. Тобто все ж таки все залежить від людини. Хтось там хрестик під час виходу в рот кладе і тримає там, хтось обкладається іконами, хтось Біблію собі заховує під бронік, або Євангеліє якесь. Тобто тут вже залежить від того, на скільки людина себе позиціонує. Я якийсь такого не робив, але наголошую, що в мене якісь там маленькі іконочки, молитовники. Нам присилали багато дуже, але вони були, я їх намагався далеко кудись там не засовувати, вони там десь були завжди. Тому в духовному плані, теж таких якихось змін не відбулося, щоб я там після війни дуже сильно в церкву почав ходити. Або там в якийсь там інший заклад духовний. Не відбулося. Тут ти просто краще розумієш під час цієї війни, що української православної церкви московського патріархату в Україні бути не повинно. Але це вже питання більше не духовне, а політичне, соціальне, його просто от не має бути. Все, в нас має бути українська церква, може бути греко-католицька, католицька церква, мусульмани. Іудеї. Будь хто, буддисти, але от цих тут бути не повинно. Ну принаймні от в цей час. І потім теж краще щоб їх не було. (сміється).

А під час цивільного життя чи була віра в те, що Вас щось захищає?

Так, воно не було там якесь, щоб я от собі думав, що в мене там хтось там за мною стої, хотілося думати, що так є, навіть не те що б вірити свято в це. А от хотілося вірити, що воно справді десь таке є і от воно там справді десь тебе захищає.

Добре, далі поговоримо про безпеку, що для Вас зараз є безпекою?

Безпека це от, що наше місто. Слава Богу тихе, це є безпека. Безпека дому, безпека в школі, що бісить в мирному житті і ще більше ненавидиш москальню. Це тривоги, які зарають час, які забирають у дітей можливість навчання, які забирають хвилини нормального життя, коли починаєш нервувати, щоб все було

за цей період тієї тривоги добре, нікуди нічого не прилетіло. Вот тому, звісно безпека в прямому розумінні от безпека без якихось там метафор. Безпека того, щоб було все добре, щоб нічого не прилітало, не літало, не бухало, і хочеться, щоб твоя сім'я була от в такій от конкретній безпосередній безпеці. І місто саме, бо в нас воно просто неймовірно гарне, тому не хочеться, щоб тут щось прилітало.

А що для вас було безпека до повномасштабного вторгнення?

Та мабуть, в принципі те саме. Єдине, що ми тоді ще не знали, що таке тривоги, що таке ракети, що таке дрони, що таке гради і такі подібні неприємні речі. От відповідно теж ти розумієш, що життя воно ж таке швидкоплинна штука і воно може дуже швидко закінчитися, а під час війни тим паче. Але до війни такого розуміння, що ти в небезпеці, знов таки не було. Знову таки це залежить від сім'ї, від того чим ти займаєшся, від хобі якихось. Наприклад, ми до війни з братом постійно на сплавах. Вот теж там по всіх річках, в нас от маленькі байдарки, в нас маленькі флотилії. І от тут теж от безпека на воді. От прото от на пряму, щоб все було добре, щоб не сталося неприємних речей під час сплаву по Черемошу, чи по Пруту, тому тут. Безпека до війни була в звичайному форматі звичайної людини. Щоб дитина там десь не впала, руку не зламала ще щось таке. А вже зараз безпека це мабуть вже більш в такому, більшому форматі.

Ви стикалися з браком безпеки під час бойових дій?

Так

Як ви могли задовольняти ці потреби в безпеці, під час бойових виходів?

Та ніяк, просто прилетіло, зірвалося, о Боже, все добре. Всі цілі? Всі цілі! Все добре. І наводчик от то такої найбільшої, такого найбільш страшного прильоту був поп московського патріархату. І через дорогу церква. Тобто от це от така от, момент такий був неприємний, але як виходити. Ти до речі, коли все це відбувається, ти не особливо розумієш, що може щось погане статися. Ти просто думаєш, щоб не сталося. Вот дивишся за тим, щоб з побратимами все було ок. Щось дивишся за ними там десь боковим зором. А вони за тобою дивляться, всі

один за одного і відповідно, коли все закінчується, всі тільки такі ох, все окей (взихає). Все добре, всі живі, всі здорові. Проблем немає, осколків немає ні в кого.

Щодо культурних цінностей. Як на Вашу думку змінилися культурні цінності під час війни?

В нас великі проблеми взагалі з культурними цінностями в українців. В нас поганий смак в багатьох, поганий смак в музиці, поганий смак в одязі, поганий смак взагалі в культурі в цілому. Все залежить від того, де ти і як знаходишся, я то завжди намагаюся і дітям якось там прищепити гарний смак в усьому. Але що таке гарний смак, тут ж на смак товариш не всяк. Але все одно є певні критерії того, що є гарне, що є високоякісне і того, що є не гарне і не високо якісне. Ну відповідно в мене як і до війни, так і під час війни смаки не змінилися ні в чому, по великому рахунку. Але хотілося б, щоб українці в цілому, щоб вони більше розвивалися. Так само як у побратимів, я от знав, які краще фільми подивитися, я не те що вчив, я знав. Ну це як дітям, в мене вони на кожному уроці. От урок, тема уроку по-перше в кінці в конспектах є посилання на трейлери фільмів, які їм бажано б було подивитися. Того чи іншої теми. Або показую трейлер на уроці. І от наступного тижня, мені там 5 дітей, ми подивилися, класний фільм, дякую. Відповідно от так от виховувати потрібно ці культурні цінності. Але в ході війни змінилося дуже багато і в нас до війни почала з'являтися і музика нова. І фільм, і кіномистецтво почало і театр. Вот під час війни ти розумієш, що хочеться подивитися чогось більше, от більше або все подивитися, чого ти не подивився, все прочитати, чого ти не прочитав. Читати потрібно звісно, читати потрібно тому, що це дуже серйозно розвиває людей. А під час війни ти розумієш, якщо є можливість подорожувати, то треба подорожувати. Тому що це взагалі кругозір дуже розширює. Тому там завжди коли проїжджали через міст, через річку якусь то в мене одразу ностальгія, в мене одразу ж байдарки. В мене одразу ж мої каримати, ці баули і тому подібне там туристичне. Вот відповідно я так говорю, що треба подорожувати. Є можливість, подорожуйте, по Україні. За межами України, ну і українська культура навіть. Я не прихильник великий Євробачення. Я взагалі не прихильник того Євробачення. Але цього року як ніколи, а мені дуже

рідко таке подобається. А мені наш виступ сподобався, він мені реально сподобався, прикольний, класний, він таких хороший. Такий добротний, якісний красивий. От хоча я ні ту, ні ту, вопше не слухаю, вони мені не імпонують ніяк. Але цей виступ от реально був клас. І звісно, що на міжнародному рівні українську культуру треба нести, треба якомога більше гуртів україномовних. В нас вже є їх багато класних і з доволі якісним продукцією або контентом хорошим. Треба все туди, треба все на захід і показувати, що в є така країна як Україна. І так само художників в нас повно. Так само кіно. Сеїтаблаєв знімає фільми, одразу ж на англійську мову і на міжнародний прокат. Це все певною мірою і розвиває ту культурну ту ДНК нації. Найбільша проблема зараз серед дітей і взагалі, дуже мало вони читають. В цілому. А хоча в порівнянні зараз з 90-стими роками в нас така величезна кількість перекладів українських книжок, шикарних просто. Навіть (бере до рук книгу) от це от як гарно зроблено, що приємно до рук взяти от ці книжечки. Відповідно треба над цим працювати, а де як не в школі над цим працювати? Мені мої хлопці казали «тоді треба повертатися до школи» щоб далі вчити дітей. І от ці культурні цінності, духовні цінності якісь патріотичні, хоча знову таки. Коли ми дуже багато говоримо про патріотичне виховання, починає вилізати пафос. Але має бути українська міфологія патріотична. Тобто без цього ніяк не працює, вона повинна бути, патріотична міфологія. І звісно не потрібно перетворювати на москалів і перекручувати все, але і з однієї сторони. А з іншої не потрібно перетворюватися на тих, хто каже, що Ісус Христос от в нас народився. Мамонти народилися і вмерли в Україні. Україна взагалі пуп землі. це от вже в крайнощі кидатися. Міфологія повинна бути, виховання патріотичне повинне бути, але воно повинно бути якісним, цікавим, таким як вот справді буде показувати українців, не шароварщину. А справжню Україну. Для цього є реконструкторські різні рухи, які показують от так от українці ходили, а не в шовкових червоних шароварах, які вони ніколи не носили по великому рахунку. От таке от постає от правильний рух розвитку, а для цього потрібно працювати з дітками. Бо з дорослими важко вже, бо якщо там вже що сформовано, то важко щось там переробляти, а з дітьми

якраз можна це робити. І я намагаюся це робити в школі, коли повернувся. Продовжую з потрійними там силами.

Зрозуміло, а щодо збереження культурної спадщини?

Ой слухай, теж дуже така тема цікава. Я дуже боюся, щоб сюди не прилетіло в Кам'янець ну там фортецю і всяке таке. А от коли пам'ятаєш, коли виносили селяни картини Марії Приймаченко

Так

Я от. Для мене от коли пошкоджений будинок слова в Харкові, там жило розстріляне відродження, там ракета прилетіла поруч. Пошкоджені пам'ятники, пошкоджені. От це я просто крається серце, я не можу на це дивитися, мені ну так, мені шкода цього. Тому що це надбаня століть. Це надбаня конкретне. От це от в першу чергу треба захищати. Колись Черчилль сказав, він сказав, що потрібно в музеї все поховати, що під час бомбардувань, а за що ж ми тоді будемо воювати? Якщо не за культуру нашу? Відповідно це дуже важливо захистити наші пам'ятки архітектури, скульптури. «Асканія Нова» під окупацією, жесьть. Крим з усіма його неймовірними цінностями в окупації, страшно дуже, що там залишаться в тих музеях після. На сході України Донецький музей, Луганський. Все ж втрачено і вивезено скоріш за все. Тому зберігати нашу культурну спадщину просто неймовірно важливо. Просто це один із основних завдань нашого уряду має бути, нашого президента, звісно, щоб життя зберігати і зберігати культурну спадщину. Бо вона у нас неймовірно багата. І ми можемо втратити її, якщо не працювати над тим. В Сумах я бачив пошкоджені будинки 19 століття, 17 століття. Важко на це все дивитися.

А чи з'явилася ще більша цінність культурної спадщини, коли є розуміння. Що можуть бути прильоти?

Звісно, що воно зміцнюється, ти розумієш це вже конкретно, що це не просто там гіпотетично може щось прилетіти і ніби прилетіти. Насправді ти розумієш, що воно може конкретно прилетіти прямо от і знищити пам'ятку архітектури. Знищити будинок. Куп'янськ, коли ми вперше в'їхали туди, це, я тільки в фільмах таке бачив. Повністю ці остови будинків, видно прильоти,

розстріляні сліди куль, сліди крупнокаліберних кулеметів. Я розумію, що це було, він доволі гарненьке містечко Куп'янськ був. Аде все розтрощено, все знищено, все розбомблено. Перший приїзд, я просто в шоці був, я от кажу ніколи такого не бачив. Ми от коли їхали через Київ на Суми спочатку, бачили прильоти, але так. А в Куп'янську то конкретно. Місто там було ж безпосередньо, це жестяк просто якийсь. Ти розумієш. Що ось це страшно, воно може насунутися і далі трошечки, тому туди західніше. Звісно є розуміння і необхідності збереження і культурної спадщини і архітектурної спадщини, зокрема. Образотворчої спадщини також. Це треба з Київських музеїв багато чого поховали, в укриття, так воно має бути обов'язково.

Як на Вашу думку змінився пріоритет матеріального та духовного під час повномасштабного вторгнення для вас особисто та для суспільства в цілому?

Ні я не думаю, що вони так сильно змінилися, щоб так от щось вийшло на передній план, а воно на задній щось відступило. Воно все одно має бути на якомусь такому форматі рівномірному, ось. І то важливо, і духовні цінності зберігати потрібно в цілому і свої сімейні і нації української. Так само матеріальні цінності, тому що ті, що ті можливо, не можливо буде відновити. І повернути назад, щоб воно було так, як воно було до війни. Тому тут в принципі тут терези матеріальних і духовних цінностей, ну я маю загальноукраїнських таких, то вони десь асе одно мають бути на одному рівні. Хоча мабуть, то все ж таки духовні, трошки переважають. Тому що без духовних цінностей не буде матеріальних. Тому що якщо знову таки відкрити історію назад і коли більшовики прийшли до влади, знищення почалося церков, релігії церков, атеїзм. На скільки це відкинуло розвиток суспільства, тодішнього українського і російського. Росіяни і так були напівконченими, білоруського, скажемо так радянського, воно ж відкинуло його ну дуже-дуже назад. І потім, коли в ході перебудови, відсвяткували тисячоліття хрещення Русі, на скільки людям хотілося повернутися до церкви. Як багато почало на початку 90-х років відроджуватися церква і люди почали ходити до церкви, ну масово, тому що значить у людей була

потреба у такому духовному відродженні. Певною мірою, вона є і зараз, можливо це не так відчувається як тоді, після 70 річного періоду атеїзму і заборон церковних, але вона є і зараз певною мірою, людям можливо потрібно у щось вірити, вірити у щось краще. І тому я казав, на початку війни от таке заколисування можливо було потрібне. Тепер потрібно більш реалістично дивитися на речі.

Що Ви відчуваєте після повернення із зони бойових дій у тилові міста та села?

Радість, що відчував, радість. Радість зустрічі з рідними, радість зустрічі з батьками, з дружиною, з дітьми, зі школи. Я звільнився, через три дні, я читав шість уроків. Які через три дні. Я звільнився у вівторок, в п'ятницю, я читав уроки, шість. Я навіть в четвер переживав. Я чогось переживав, два роки все ж таки, два роки, а до того ще ж там ті карантини були з тими ковідами, вот. Звісно радість, хотілося б відчувати полегшення, але полегшення такого немає, бо ти чудово розумієш, що твої хлопці, багато хто залишилися там і продовжують нести службу. Мій побратим, хоча ми служили в різних, мій колега, напарник, вчитель історії продовжує служити ще ось. І мені зараз важко без нього, бо це мій напарник, абсолютний. Вся історія в нас двох от все однаково з конспектами з усім усім, все однаково, тому в такого от відчуття, що фух, все закінчилося немає. Ти розумієш. Що воно все продовжується, але звісно відчуття якогось певного полегшення все ж таки є. Що ти повернувся вже додому, що ти вже з рідними, на своїй улюбленій роботі знаходишся. Ну це таке от абсолютно нормальне, я ж кажу можна тут пафосно якось сказати, а можна просто так, як воно є: нормальне відчуття нормальної людини, як повернулася з війни додому і хоче далі працювати. І слава Богу, що без якихось втрат фізичних та психологічних, певною мірою. Тому радість того, що ти вже дома.

Чи відчували відчуження від суспільства?

Ні, взагалі, може я така людина але абсолютно, нічого такого не має. Інколи, знаєш, коли таке було, коли я приїжджав у відрядження, у відпустки. Певною мірою трошечки ці пузаті дядьки з маленькими собачками драгували дуже

сильно. Але це таке знаєш, може цей дядько з собачкою, може він втратив абсолютно все, що у нього було. Абсолютно все і вот він сюди приїхав і в нього більше нічого немає, крім цієї собачки. Ми ж не знаємо цього, тому тут треба трохи по філософськи тут ставитися, так само як зараз ставляться по філософськи, певною мірою до тих людей, які бігають. Бо я чудово це розумію, я не можу зрозуміти тих, які тонуть в Тисі (сміється) от цих я дебілів ну не можу ніяк зрозуміти. Ну якщо ти от вже так сильно хочеш от це, ну то є Сіверський Донець, не знаю там ще якісь річки в прифронтівій зоні, от вже іди туди і з гранатами і забери з собою пару москалів. От цих я просто додіків, ну ніяк не можу второпати. Ну в них і по Тисі навіть не сплаваються, бо це така небезпечна річка, що капець. Тому це таке, шутка. Пошутив. Але воно таке шутка, пошутив, але ми знаємо скільки там вже стільки тих тіл виловили. От це для мене щось! Ну це для мене як такий великий дядько, який кров з молоком, до нього там хлопці з молоком підходять і він там падає все, втрачає свідомість, ну капець. Страшно було, от це ще один момент, було страшно, страх це нормальний стан людини. Було страшно, коли сказали все, переміщуємося з Кам'янця ідемо. Куди? Там скажуть. Вот просто було страшно. Такий льодяний, такий липкий, дуже не добре почуття, в середині це все зжимається постійно. В такому стресовому стані ти знаходишся. Потім ти їдеш, заспокоюєшся, приїжджаєш, ну окі докі в Полтаві в Полтавській області, все на злагодженні, три місяці ми там були. Тому, але страх є і його потрібно відчувати. Бо безстрашні люди, вони першими помирають. Вот ти маєш розуміти. Інше питання не впадати в паніку, це все залежить від людей, абсолютно різні будуть люди, абсолютно різні можуть бути ситуації, ми ніхто не знаємо як ми будемо себе поводити. В тій чи іншій критичній стресовій ситуації. Як ми будемо реагувати на те, що ми бачимо, на те, що відбувається. Чи ми зберемося в кулачок, чи (пауза). Вот мені теж було цікаво, як я буду реагувати на ті самі обстріли перші, на гради перші. Але якось збираєшся, намагаєшся не панікувати, хоча він є. Той хто каже, що він не відчуває страху, то він лукавить.

Дуже дякую Вам за інтерв'ю та Ваш час.